

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZ

SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS
A M. PROT. IROD. TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság fol
július és augusztus kivételével minde
jelenik meg.
Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagokna

A Szemle jelen füzetének bolti ára

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYV
1897.

Digitized by Google

TARTALOM.

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS TANULMÁNYOK:

1. Római kath. és prot. erkölcsiség. *Dr. Szlávik Mátyás* 217
2. Praeceptor Germaniae. (III. közl.) *Stromp László* 230
3. Állam és egyház viszonya (IV. közl.). *Csiky Lajos* 237
4. Comenius a felső oktatásról. (III. közl.) *Jausz Vilmos* 252

II. TÁRCZA:

1. Melanchtoniana. *Wéber Samu* 264

III. EGYHÁZI SZEMLE:

Külföldi egyházi élet. *p—f.* 267

IV. IRODALMI SZEMLE:

a) Hazai irodalom:

1. Dr. Pollák Miksa: A zsidók története Sopronban. *k.* 277
2. Wéber Samu: Gr. S. Horváth Gergely és családja. *Váradi F.* . 281
3. Boros György: Értesítő az unitár. konferencziáról. *S—s.* . . 283
4. Nagy Lajos: A f.-bányai egyház multja és jelene. *V.* 284

b) Külföldi irodalom:

1. Ritschl: Nietzsche's Welt- und Lebensanschauung. *Sz. M.* . . . 285
2. Mücke: Anti-Jansen *Sz. M.* 287

A Magy. Prot. Irod. Társaság Alapszabályaiból.

A társaság tagjai: 4. §. A társaság tagjai ötfélék: *a)* pártfogók, *b)* alapítók *c)* rendesek, *d)* pártolók és *e)* segélyező tagok. 5. §. *Pártfogók* legalább 500 frtot, *alapítók* pedig legalább 100 frtot vagy lefizetnek, vagy kötelezvény által biztosítanak 5%-os kamattal a társaság pénztárának. *Rendes* tagok azok, a kik legalább 5 éven át 6 frtnyi; *pártolók* azok, a kik 3 éven át 3 frtnyi díjat fizetnek. *Segélyezők* azok, a kik egyszer-mindenkorra az alapítványnál kisebb összeget adományoznak.

Ingyen kapják: a társaság pártfogói az összes kiadványokat; az alapítók a Szemlét, a «Koszorú»-t és a monografiákat; a rendes tagok a Szemlét és a monografiákat; a pártoló tagok pedig a Szemlét.

Digitized by Google

RÓMAI KATH. ÉS PROTESTÁNS ERKÖLCSISÉG.

Erkölcsiségről csakis ott szólhatunk, a hol az öntudatos akaratelhatározás jó czélok elérésére törekszik. A valódi erkölcsiségnek előfeltétele tehát az isteni kegyelemből újjászületett keresztyén erkölcsi személyiség s annak akaratelhatározása.

A modern materialismussal és atheismussal szemben a római katholicismus és protestantismus között bizonyos fokig nagyszerű megegyezés van az erkölcstan terén. E megegyezés azonban inkább csak elméletben, mint gyakorlatban van meg, mert utóbbi azt bizonyítja, hogy a kettő között az ethikai téren ép oly éles az ellentét, mint a hit dolgában. *Martensen* erkölcstana (I: 164. s k. l.) tehát nem túloz, a midőn a róm. kath. és prot. erkölcsiség között különbséget tesz.

Nézzük mindenekelőtt az erkölcsi elvekben a főbb eltéréseket s azután rátérhetünk az elvek gyakorlati alkalmazásának és hatásának föltüntetésére.

A vallásosságnak és erkölcsiségnek s ebből folyólag a hit- és erkölcstannak egymással való szoros viszonyából egészen természetszerűleg következik az, hogy az erkölcsiség pápás és prot. alakja a hittani alapkülönbségekben gyökerezik. A középkori pápistaság miként hittáni világnézetébe, úgy erkölcsi felfogásába is sok pogány és zsidós elemeket vett át, míg ezzel szemben a protestantismus épen a pogány és zsidós elemektől tisztította meg a keresztyén vallásosságot és erkölcsiséget egyaránt. A különböző pápás és prot. erkölcsi typus azután egész logikai következetességgel különböző erkölcstani rendszereket is szült a keresztyén vallás e két fő felekezetében.

Digitized by Google

Az elvi különbségek úgy az *erkölcsi igazság normájának és forrásának*, mint *tartalmának* kérdésére kiterjednek.

Róma a régi középkori egyházi gyakorlat alapján a tridenti kánonok óta az erkölcsi igazság megismerésére és megállapítására nézve az Írás mellett ezzel legalább is egyenlő tekintélyű (a gyakorlatban nagyobb érvényű) forrást és normát állít fel a tág értelmű hagyományban, az ú. n. *traditio*-ban s ezt oly absolut normativ tekintélylyel ruházza föl, hogy az erkölcsi egyén lelkiismerete folyton a tekintélyhez van kötve, mely lényegileg papuralmi. Róma papuralmi érdekekből csinált dogmák, intézmények és szertartások nyügébe szorította Krisztust és az ő evangeliomát s papi egyházát Isten országával azonosítva, erkölcsisége lényegileg véve nem egyéb, mint az egyház iránti vak engedelmesség s az egyházi rendeletek legalis követése. S miután Róma papuralma a római csalatkozhatlan pápaságban éri el csúcspontját, a pápa iránti szolgai engedelmesség képezi a római erkölcsiség alapvonását. Ez álláspontom tehát az isteni törvény iránti engedelmesség egyjelentésű a pápa iránti engedelmességgel, a miért is igaza van *Tschackert* polemikájának, a midőn azt mondja, hogy a *pápa a római katholikusok lelkiismerete.* A római katholicismus a személyiség elvének megsemmisítésével végződik a pápa javára, az egyént szinte a pápa rabszolgájává alacsonyítja le, úgy, hogy ez oldalról tekintve a pápás erkölcsiség lényege az erkölcsileg cselekvő személyen kívül esik s a személyes akaratelhatározást megsemmisítve a legnagyobb mértékben erkölcsellenes. Erkölcstana a zsidó theokratikus erkölcstannak újabb kiadása. Innen a felületes legalitás és lazaság egészen az absolut erkölcsi norma megtagadásáig a probabilismusban.

A reformációnak ellenben erkölcsi jelentőségét épen az képezi, hogy a keresztyén erkölcsiséget a hierarchia hamis tekintélye alól felszabadította s az Irásban foglalt isteni igének igaz tekintélyéhez kötötte. Ebben látja az erkölcsiségnek is egyetlen örök üde forrását és normáját, a melyen minden erkölcsi tétel igazolandó. Örök érdeme a protestantismusnak az, hogy a keresztyén erkölcsiséget a maga eredeti isteni alapjára, Krisztusra és az ő evangeliomára helyezte vissza.

Digitized by Google

Az emberi tekintélyektől való függés helyére Krisztustól és az ő evangeliumától való függést tette, a mely függési viszony aztán a világgal szemben a legnagyobb szabadsággá dicsőül.

A mi a második kérdést, t. i. az erkölcsi igazság tartalmának felfogását illeti, ez is a hitelvi alap különbségéből foly. A római egyház az üdvösséget emberi erőből, az úgynevezett jó cselekedetekből származtatja, a protestantismus azt vallja, hogy nem emberi, hanem isteni erő által, nevezetesen az isteni kegyelemben való hit által tartatunk meg. Téves hittani alapelve téves és hiányos erkölcsiségre vezeti a római egyházat. Moralitásából hiányzik az isteni erő intensitása és magasabb sanctiója. Erkölcsisége heteronóm legalitás; bűntudata, mivel az ember akaratszabadságát a bűn után is korlátlannak és épnek mondja, egészen laza, s a világról szóló felfogása hol askétikus, hol pedig eudâmonista a legnagyobb mértékben, a minek egészen természetes következménye a hamis „Verweltlichung" és ferde „Weltbekämpfung".

Egészen másként tanít az evangeliomi protestantismus. Az üdvösséget biztosító hit Isten kegyelmének meggyökerezése, az erkölcsiség pedig a „hit gyümölcse" az emberi lélekben. Ez a kegyelem Istennek erkölcsileg ható örök ereje, az erkölcsi jónak kristálytiszta kútfeje, az erkölcsi rend biztosítéka s az erkölcsi törvény ereje. Ez az örök isteni kegyelem az idők teljességében emberi testet öltött, s ez a Krisztus; eleven erőként hatja át a világot s ez a Szentlélek; prófétai és apostoli lelkek által megszólalt az Irásokban, s ez az Isten igéje; parancsokban és tilalmakban kifejezésre jutott, mint Istennek kijelentett akaratja, s ez az erkölcsi törvény. Ime tehát a hit, a melyből az igaz ember él, az isteni kegyelemnek az emberi lélekbe oltott ereje; a kegyelem isteni erőinek az ember lelkében való meggyökerezése és megtermékenyülése, mivel a hit által az Isten kegyelme a maga képére és hasonlatosságára formálja át az emberi lelket. E hit tehát az emberi szív, lelkiismeret és akarat, tehát a személyiség legbensőbb ténye, s mint ilyen eminens értelemben vett ethikai aktus; örök alapja és erőforrása a keresztyén erkölcsiségnek az evangeliom szerint.

Digitized by Google

Ezt az isteni eredetű és erejű erkölcsiséget állította vissza a protestantismus, melynek épületrendezésében minden egyes kő, világnézletében minden egyes vonás Krisztustól és az ő evangeliomából van véve, s a kegyelmet elsajátító hit nagy világába van beszőve. Ennyiben méltán mondja *Tschackert* a maga polemikájában (182. l.), hogy nekünk evangeliomi protestánsoknak az egész erkölcstant Krisztus örök isten-emberi személyiségéről kell leolvasnunk.

Az evangeliumi protestantismus e sarkalatos két ethikai alapelvéből, a mely szerint az erkölcsi igazság s általában az egész erkölcsiség egyetlen normája az Isten-igéje, s alapja s erőforrása az isteni kegyelmet elsajátító megigazító hit, igen fontos következmények erednek a pápás Rómával szemben *az erkölcsi egyén*, a törvényben és kötelességben, érvényben és legfőbb jóban nyivánuló *erkölcsi jó*, s az egyes erkölcsi életkörök, vagyis az *erkölcsiség terjedelme* tekintetében.

A mi az erkölcsiség alanyáról, tehát az erkölcsi *egyénről* szóló eltérő felfogást illeti, ebben a pápás erkölcstannak kiinduló pontja az egyéni akaratszabadságnak atomisticus felfogása. A római egyház indeterministikus tanítása szerint az erkölcsi egyének csupa atomok, melyeket az egyház iránti engedelmesség tart össze. S a midőn az embert az egyházhoz, a hierarchiai papsághoz, a pápához s annak rendeleteihez köti, megszünteti annak személyes akaratéletét, személyes felelősségét s így magát a személyiséget is. Az egyéniségnek pápás megkötöttsége és kiskorúságában való következetes megtartása keserű gyümölcsöket terem aztán a probabilismusban s a jezsuita erkölcstan egyéb erkölcsellenes elméleteiben és gyakorlataiban. — Ezzel szemben a protestantismus hatalma az Istenben gyökerező személyiség elvében keresendő a maga hit-, lelkiismeret és gondolatszabadságával. S míg Róma a hit- és lelkiismereti szabadságot az inquisitio börtöneibe temette, Syllabusában maig is következetesen elveti s a gondolkozást a XIII. század elavult szerzetesi világnézetéhez köti, addig a protestantismus az egyéni erkölcsi jellem s a személyiség erőteljes kidomborodására fekteti a fősúlyt. Isten ereje él bennünk s ez emel, visz, nemesít, hogy legyünk tökéletesek, mint

Digitized by Google

a mi mennyei atyánk tökéletes. Ez alapon a prot. morálnak egyik legsajátosabb jellemvonása az isteni kegyelem által áthatott és megszentelt erkölcsi függetlenség, vagy *Pál* apostollal és *Lutherrel* szólva: a keresztyén ember szabadsága a Krisztusban újjászületett szabad személyiség. A Krisztus által újjáteremtett és megszentelt erkölcsi egyéniség szabad elhatározását s szeretetből való hajlandóságát a jóra nevezi a prot. morál erkölcsi vagy keresztyén szabadságnak. A miért is az erkölcsi, vallási és lelkiismereti szabadság és az összes ú. n. közszabadságok szelleme oly elválhatatlanul összeforrott az evang. protestantismussal, hogy ennek még erőtlenebb alakjaiban is mint elidegeníthetetlen szent örökséget őrzik és ápolják hívei. Röviden a prot. életideál a szabad *keresztyén ember*, a pápás életideál a comtemplativ természetű *szerzetes*.

Az erkölcsi jónak hármas alakja : *a törvény és* kötelesség, az *erény* és az erényesség s az összes erkölcsi javakat magában foglaló *legfőbb jó*, az ú. n. bonum summum vagy consummatum, mely az Istenországa. Ezek felfogásában is mélyreható a különbség a pápás és az evangeliumi egyház között.

A római egyház a keresztyénségben új törvényt lát. Egyháza tehát a törvény egyháza, s az isteni törvény iránti engedelmesség az egyház, illetve a pápa iránti engedelmességgel azonos. A hierarchiai egyház részletesen meghatározott rendeleteiben áll itt az erkölcsi törvény s azok gépies teljesítésében az erkölcsi kötelesség. Az egységes erkölcsi törvény- és kötelességfogalom laza elaprózásával és az ember gyengeségéhez mért kényelmes casuistikus alkalmazkodásával van itt dolgunk. Tetőpontját érte el ez irány a jesuitismusban, mely az emberi tételek igáját vetette a lelkiismeretre, az erkölcsi eszményeket eltorzította s az erkölcsi ítéletet örökös bizonytalanságra kárhoztatta. Ez szülte a római moráltheologiákban annak a sok kötelességnek a felsorolását, mely szól polgárnak és parasztnak, tanítónak és tanítványnak, laikusnak és papnak, tudósnak és művésznek, katonának és királynak, nőnek és leánynak, ifjúnak és aggastyánnak, s több efféle kategoria. Azért próbára is teszi a pápás moralisták élesel-

Digitized by Google

műségét a kötelességtorlódásból eredő collisio. Más a prot. morál felfogása. Az erkölcsi életnek összes mozzanataira kiterjedő egységes erkölcsi törvényben Istennek felséges akaratját, parancsát és igéjét látja, mely nem külsőleg, mint *Kant* gondolta, hanem belsőleg köti meg az embert. Ez isteni akarat vagy erkölcsi törvény belső életerővé lesz, erős kötelességérzetet szül, s az egyéni akarat belső indító okává válik. Az erkölcsi törvény a lelkiismeretben az Istentől való függésünket szentesíti s az Istennel való eme életközösség veti meg az erkölcsi kötelesség mély és igaz alapját, mert ebben az életviszonyban a közvetlenül tapasztalt Isten igaz szeretetéből, tehát igazi életörömből teljesítjük mindazt, a mit tőlünk az erkölcsi törvény megkiván. Azért a kötelesség teljesítése reánk nézve nem külső parancs, hanem belső életszükség s igazi gyönyörűség. A kötelességet szeretetből teljesíti. Cselekszi a jót, mert szereti, s teljesíti a törvényt, mivel az az Istennek szent akaratja. A prot. törvény- és kötelességfogalom tehát szigorúbb és tisztább kifejezése a ker. erkölcsi szellemnek, mint a pápás rendelettár.

Az *erény* az akaratnak az erkölcsi törvény állandó követéséből eredő alaptulajdonsága, vagyis erkölcsi deréksége, s ennyiben erő és állapot egyaránt. A pápás morál az egyház s annak képviselete: a papság iránti állandó engedelmességben látja az erényt, vagyis közelebbről a 10 isteni parancsolatnak s az öt egyházi parancsnak gépies teljesítésében. Az erény eme külső felfogásának egészen természetszerűleg megfelel aztán a hét erénynek egészen külső felsorolása a pápás katholicismusban, míg a protestantismusban az erényfogalom egységes, t. i. az egyéni jellemerő s szent szeretet az erkölcsi személynél. A hét erénynek mechanikus megkülönböztetésére nincsen szükségünk, puszta önkényen alapul s az érzületet nem érintő külső legalitásra vezet. A prot. erényfogalom az Istenért való keresztyén ember szabadságában éri el tetőpontját, a melynek aztán a lelkiismeret s a gondolatszabadság egyik szükségképi folyománya. Legyünk tökéletesek, mint a mi mennyei atyánk is tökéletes (Máté 5. 48.), de nem a test és világ megvetése, tehát az ú. n. askesis útján, hanem a test

Digitized by Google

és világ megszentelése által. Nem is a Platon által magasztalt „philosophiai halál“ útján, hanem a Krisztus követése, a folytonos megtérés és megszentelődés által. A római k. erkölcsiség teljes eszméje az askesisben nyilvánul, a mi ismét az első és másodfokú erényesség, a magasabb szerzetesi és közönségesebb emberi erkölcsi tökéletességre vezet. A róm. kath. morál lazaságát jellemző e megkülönböztetés azon a föltevésen alapul, hogy az új szövetségben állítólag mindnyájunknak szóló erkölcsi parancsok (praecepta) és csak kevés angyali életű szerzetesnek szóló evangeliomi tanácsok (consilia) foglaltatnának. Eltekintve attól, hogy e kettős erkölcsiség határozottan bibliás keresztyénellenes eszme, a pápás morálnak ú. n. magasabb fokú erkölcsisége negativ jellegű s az erkölcsi életnek természetes világi rendjéről és földi hivatásáról való lemondásban áll s az ú. n. szerzetesi votumokban nyert szentesítést. A pápás morálnak ez okoskodására mi Luk. 17. 10-re való hivatkozással azt feleljük, hogy a Krisztushoz, mint az erkölcsi tökéletességhez való viszonyunkban mégis csak „haszontalan szolgák“ vagyunk, s a szerzetesi tökéletesség a gyakorlatban igen gyakran igazán fénylő bűnökre vezetett.

Az erkölcsi jónak harmadik és legfőbb alakja a *legfőbb jó*, mint a kijelentett isteni akaratnak megvalósulása, vagyis az Istenországa. Ez ország a hitből eredő szent szeretet közössége, vagyis azon személyek közössége, a kik a Krisztusból eredő isteni erők hatására fiúsági viszonyba léptek az Istennel. Istenországa arra van rendelve, hogy a természetes emberi életet minden irányban kovász módjára áthassa, az emberit minden téren megnemesítse s különböző életviszonyaink közepette az isteni végczélokat képviselje. Az Isten országában, Martensen szép szavai szerint, a humanitás összes czéljai, az egyéniek ép úgy, mint az egyetemesek, tehát a család, társadalom, állam, egyház, művészet és tudomány czéljai ez egyetlen szent végczélban czentralizálva vannak. Istenországa a világosság, igazság, szeretet és szabadság országa, melynek isteni ereje magát a természeti világot is megdicsőíti és teljességre juttatja. A prot. morál szerint tehát Isten országa az egész világ, a család is, az állam is, ha

Digitized by Google

benne megszenteltetik az Isten neve és teljesíttetik az ő akaratja; míg ezzel szemben Róma szerint: Isten országa csak a szentegyház, minden egyéb csak profán valami. Ennek a felfogásnak kifolyása az a középkori tan és gyakorlat, hogy a szentegyház nemcsak előbbre való a profán világi dolgoknál, hanem egyenesen arra van hivatva, hogy külsőleg is uralkodjék a világ felett; tehát a pap a laikusok fölött, az egyház az állam fölött s a pápa a császár fölött. Ezt a természetellenes dualismust a Krisztus és az ő evangelioma nevében a protestantismus törte meg, a midőn minden erkölcsi cselekvést és intézményt Isten országa erkölcsi fenségébe emelt, ha azokban az Isten akaratja érvényesül. Család és iskola, állam és társadalom, tudomány és művészet, ipar és kereskedelem mind tényezői az Isten országának, ha az evangeliom éltető és megszentelő ereje hatja át őket. Az egész világ — mint *Luther* szépen mondja — „műhelye az Isten országának" s az egész emberiség „egy nagy munkás család, a melynek feje az Isten".

A világnak tehát az Isten kegyelme szerint cselekvő ember által Istenországává kell nemesülnie. A világot Istenországává átszülő erő a szentlélek, Istentől rendelt organuma az anyaszentegyház, természeti terrenumai : a *család*, az *állam* és a *társadalom*. Az első a nemi élet, a másik a jog, s a harmadik a kultura s a humanitás közössége. Istennek emberi önkénytől független szent akarata az, hogy ez organumok által, mint természetes emberi közösségek által utolsó czélgondolata, az ő szeretetországa mennél teljesebben és tökéletesebben megvalósíttassék a földön.

Ezekről az organumokról is más-más a tanítás a pápás és prot. egyházban.

Első a *család*, a melynek természeti erkölcsi alapja a házasság. Pápás felfogás szerint a házasság tisztán nemi közösség, tehát az erkölcsiség körén kívül álló világi közösség, a mely csak az egyház sakramentalis ereje által lesz erkölcsivé. Ezért a házasság a szerzetesekre és papokra, mint az erkölcsiség virtuózaira nézve elvetendő valami. S ezért a nőnek megalázása a romanismusban. Egy Raphael a nőben „az ördög ajtaját" látja s egy szent Alajos megveti az anyját,

Digitized by Google

„mivel az csak asszony". A protestantismus szerint a házasság személyi életközösség, a melyre lépnünk általános kötelességünk, melylyel tartozunk az emberiségnek, Istenországának és önmagunknak. S míg a pápás családot a papi egyházi érdek absorbeálja, addig a prot. család igazi keresztyén otthon. mint a legkülönbözőbb kötelességeknek a helye a szülők, gyermekek és testvérek egymáshoz való viszonyában. E tekintetben jól ítél az olasz *Mariano*, a midőn azt mondja, hogy a protestantismusnak erkölcsileg jobb családi élete van, mint a pápás latin népeknek. Az általános jólétnek és a jövőnek nagy érdeke, hogy a családnak, az igazi keresztyén otthonnak szentsége vallásos-erkölcsi és társadalmi tekintetben egyaránt megőriztessék. Az elvhű protestantismus erőteljes világjavító és világnemesítő erkölcsi szelleme a maga magas értelmi erejével, bámulatos ethikai energiájával, mély vallásosságával s olthatlan szabadságszeretetével magát a családi életet is gyökeresen átalakította s jótékonyan megnemesítette.

A protestantismus továbbá azt tanítja, hogy az Isten kegyelme a léleknek nem csupán üdvözítő ereje, hanem erkölcsi ereje, mely nem nyugvó sajátsága a léleknek, hanem kihat az ember egész világára: családjába, társadalmába és államába, tudományába és irodalmába, művészetébe és iparába, hogy mindezeket megszentelje s megszentelvén őket mindannyiát az Isten országa talajává és alkatelemeivé tegye, hogy beteljesedjék az Írás szava: a tisztáknak mindenek tiszták s akár esztek, akár isztok, bármit cselekesztek, mindent Isten dicsőségére műveljetek; hisz tőle, általa és érette vannak mindenek! Ezért az elvhű protestantismus úgy az értelmi, mint az erkölcsi haladás terén sokkal hatályosabb emelő és nemesítő erő, mint a pápás katholicismus. A protestantismus eszménye az értelmi és erkölcsi önállóság s a szabad egyéniségek társadalma. Ezért az elvhű protestantismus civilisatiója sokkal érettebb és gazdagabb, mint a pápás katholicismusé. *Luther* és *Melanchthon*, *Kepler* és *Newton*, *Shakespeare*, *Goethe* és *Schiller*, *Kant*, *Schelling*, *Fichte* és *Hegel* s nálunk *Tompa*, *Arany* és *Petőfi*, az újkori civilisatio mindeme hősei a protestantismus levegőjén táplálkoztak.

Digitized by Google

A nagyszámú találmányok, a természettudományok vívmányai, a tudomány és művészet hatalmai, ipar és kereskedelem a germán prot. szellem alkotásai. A rabszolgaságot a prot. Anglia szüntette meg, s a prot. dissenterek alkották meg a mai amerikai prot. államokat. Általában véve a protestáns erkölcsiség kedvezőbb a népek haladására, mint a pápás erkölcsiség. A prot. népek nagyobb értelmi, erkölcsi és anyagi színvonalán állanak, mint a római katholikusok. Értelmesség, tanultság, vállalkozási szellem, sűrű érintkezés a külfölddel, s mindezek folyományaként a vagyoni jólét: ezek jellemzik a prot. országok lakosságát, míg a pápás Olaszország és Spanyolország népei mai napig nagyon is elmaradtak. Jellemzőleg mondja ez állapotokról *Carlyle*: ezek az országok a reformáczió elvetésével megtagadták az igazságot, mikor az önként kinálkozott, s most az igazság nem ismer reájok. Idézhetnők még itt a prot. kultura és a humanitás nagyobb erejének bizonyságául *Maculayt*, *Laveleyet*, *Döllingert*, *Marianot* s másokat, mert a prot. morál azt tanítja, hogy nem kerülni kell a világot, hanem az evangeliom isteni erői által megjavítani és megszentelni.

A polgári társadalom, mint a kultúra és a humanitás közössége *állammá* szerveződik. Prot. felfogás szerint az államban, mint a jognak nemzeti közintézményében élnie természetes hivatása az embernek. Az állam „az Istentől való hatalmasság", s nem pusztán az egyház közvetítése folytán lesz isteni intézménynyé. Miután a római egyház Istenországával azonosítja magát, egyháza állam az államokban, sőt felette áll az államoknak. Pápás felfogás szerint az állam nem isteni intézmény, ép azért az egyház belső lényegét tekintve „konkurrense, sőt ellensége a világi államnak". Mindaz, mi az egyházon kívül áll, az Istenországán is kívül áll. Ismeretes a két kardról szóló theoria s III. Incze pápának kedvelt hasonlata a napnak és holdnak egymáshoz való viszonyáról, mely felfogás a hirhedt VIII. Bonifácz-féle „Unam sanctam" bullában nyert szentesítést. XIII. Leó pápa többi között a protestantismus s a modern philosophia mellett a modern jogot s a modern állameszmét is elátkozta. A római főpap feltétlen úr akar

Digitized by Google

lenni a népek fölött. Innen az állam és a római egyház folytonos konfliktusa az egész kontinensen. A papuralom iránti engedelmesség a pápás embernek első, s a hazaszeretet csak második kötelessége. A jezsuitának pláne nincs hazája, pedig ő a mintaszerű pápista. A jezsuiták lelkéből beszélt *Meglia*, a midőn azt mondotta: Rajtunk csak a forradalom segíthet! „Hazafias klerus" tehát fogalmi ellentmondás. „A fekete internationale" az igazi pápás erkölcsiség.

Nézzük végül a pápás és a prot. erkölcsiség eltérő tanításait a *tudomány* és a *vallásosság* terén.

A tudományos foglalkozás az igazságot czélozza s a mint van személyes erkölcsiség, úgy van tudományos erkölcsiség is. Római erkölcsiség az, a mit az egyház annak mond, a miért is a pápás tudomány rablánczokat visel s „az értelem áldozatát" követeli. E morál következménye a tudományosság szempontjából a tiltott könyvek jegyzéke, a melynek legújabb kiadásában ott ragyognak egy *Copernicus*, *Kepler*, *Galiläi* s az emberi szellem egyéb herosainak művei. A pápás erkölcsiség szempontjából tehát következetesen járt el a Syllabus, a midőn a tudományos kutatás szabadságát elátkozta, vagy *Hefele* s a többi ellenzéki püspökök, a midőn bennök, *Hase* szép szavai szerint, a vatikáni dogma megölte a tudóst, vagy Janssen, a midőn a reformácziókról szóló mozaikműveiben a dogmával korrigálta a történetet és az egész mai pápás tudományos világ, a midőn lépten-nyomon klerikalizálja a tudományt. Ez álláspontón a tanítás csakis dressura, a kész egyházi tannak beemléztetése lehet. A protestantismus álláspontján a tudományban is a Krisztusban újjászületett egyéniség az erkölcsiség alanya, tehát a szellemi önállóság, mely tudományos és módszeres eszközök segítségével a lét lényege és törvényeinek értelmi megismerésére törekszik. S bár azt vallja, hogy a tudományt is a keresztyénség emeli magasabb igazságra s hogy a tudomány és a keresztyénség között szerves összefüggés van, ezt mégsem úgy kívánja érteni, hogy a felekezetiség korlátokat emeljen a tudománynak s megakadályozza a tudományos kutatás szabadságát. A protestantismus lényegénél fogva rokon a tudománynyal, s a vallási és lelki-

Digitized by Google

ismereti szabadság a hit által való megigazulásban önkénytelenül maga után vonta a gondolkodó tudat szabadságát az egész vonalon. A tudomány megköveteli a keresztyénséget s a keresztyénség a tudományt, mivel a keresztyénség a gondolatok és az ismeretek egész világa. Ez azonban csak a prot. morál álláspontján lehetséges, mely a szabad tudományos személyiség elvét szentesítve, barátja a közoktatásnak s a tudományos kutatás szabadságának, míg a pápás tudományosság ideálja Aquinói Tamás és a középkori scholastika. A romanismus merev dogmájával s a mai vatikáni tudománynyal szemben a prot. tudományosság fölényét nem kisebb ember, mint *Döllinger* és *Mariano* is elismeri.

A tudomány kutatja az igazat. De csak a vallás hozza igazán viszonyba az embert a maga életelemével, az Istennel. Csak a keresztyénség kijelentett vallása állította helyre az igazi viszonyt ember és Isten között, mivel e vallásban megismertette magát a szeretet Istene a belső emberrel. S a vallás nem szokás vagy szertartás, nem papi uralom vagy hagyomány, hanem isteni ige, nem szabvány vagy tan, hanem a belső ember egész élete s közvetlen bizonyossága az Istenről. Az igaz vallás az Isten kegyelméből az ember lelkében meggyökerezett és jó cselekedetekben gyümölcsöző szent hit és élet-energia.

A pápás erkölcsiség szempontjából a vallás az egyháziassággal azonos, a melynek dogmarendszere és gépies czeremoniális egyházgyakorlata kiséri az egyént a bölcsőtől a sírig. Rómában, a hol a vallásosság a pápás egyháziassággal azonos, vallásosnak lenni annyit jelent, mint római egyháziasnak lenni. Bellarmin, a nagy jezsuita szerint a római egyházhoz való tartozósághoz „belső mozgalmak", ú. m. szivbeli hit vagy személyes bizalom (motus interioris) épen nem szükségesek, mert az egyházi hit külső megvallása, a sákrámentomok élvezete és a pápa iránti engedelmesség azonos Rómában a vallásossággal. A római vallásosság tehát mechanikus és nem személyes erkölcsi hitviszony a Krisztussal és az Istennel. Innen a pápás népeknél a külső egyháziasság párosulva vallási indifferentismussal, a sok látszólagos felekezetiség minden benső vallásos

Digitized by Google

erkölcsi részvétel nélkül. Az újabb romanismus története, a bel- és külmissziójának egész gyakorlata hajmeresztő példákkal szolgálhat állításunk igazolásául. A vallási élet bensőségéről és közvetlenségéről itt szó sem lehet, mivel Róma az isteni kegyelmet elsajátító egyéni hit erejét nem ismeri. Külső egyháziassága s mechanikus vallásossága a prot. keresztyén ember hitét s ebből eredő autonom személyes erkölcsiségét soha sem pótolhatja. Nincsenek is olyan hithősei, a milyenekkel a protestantismus igen nagy számmal dicsekedhetik.

Mindezekből láthatjuk, hogy Róma és az elvhű protestantismus között még nagyobb az űr az ethikai, mint dogmatikai téren. Fejtegetéseink eredményét *Maculay* eme szép szavaival zárhatjuk be: „Róma uralma alatt Európa legtermékenyebb tartományai alásülyedtek a szegénységbe, az erkölcsi és politikai szolgaságba és az értelmi tompultságba. Ellenben a hajdan terméketlenség s műveletlenség miatt közbeszéd tárgyául szolgált protestáns országokat az értelmesség és szorgalom kertekké varázsolta s érett erkölcsiségöknél fogva dicsekedhetnek hősöknek, államférfiaknak, tudósoknak, bölcsészeknek és költőknek hosszú névsorával. Mert a protestantismus kedvezőbb a népek haladására, mint a római katholicismus. Mindazok a nemzetek, a melyek körében a protestantismus hatalomra emelkedett, rendkívüli tevékenységre, gyors emelkedésre, magas értelmi erőre, bámulatos erkölcsi energiára, mély vallásosságra, olthatatlan szabadságszeretetre s a társadalmi és politikai erények oly kincseire emelkedtek, a minőket Róma híveinél ily mértékben sehol sem találunk".

Eperjes. *Dr. Szlávik Mátyás.*

Digitized by Google

PRAECEPTOR GERMANIAE.

(Harmadik közlemény.)

Melanthon nemcsak az ú. n. artista vagyis philosophiai szakban volt egészségesebb, életteljes irány úttörője, hanem az egyetemi oktatás többi három, t. i. orvos és jogtudományi, valamint theologiai szakában is. Orvosi könyveket ugyan nem írt, de igenis elősegítette e tudománynak szabadabb fejlődését egyrészt természettudományi, főleg anthropologiai könyvei által, másrészt pedig annak hangsulyozásával, hogy az orvostudomány (medicina) tudományos sikere s értéke a természettudományok s első sorban itt is az ember alapos ismeretétől függ.[1] Tehát tudományt és tapasztalatot a legbensőbb összefüggésbe hoz és ez alapon törvényes intézkedést sürget arra nézve, hogy csak államilag elismert szakképzettségű ember szolgálhassa e hivatást. „Ne quis exerceat medicinam sine auctoritate collegii doctorum medicinae". Beszédeiben elszórva e tudományszak szempontjából igen sok éles megfigyelésről s nagy rokonszenvről tanuskodó megjegyzéseket találunk. Míg így az orvosi tudományt a régi babonás, kuruzsló tudatlanságból kiemelni igyekezett, a jogtudományt viszont a scholastika casuistikájától törekszik megszabadítani, az által, hogy ide vágó műveiben s egyéb helyütt szétszórva közölt aphorismáiban azt a történeti államtudományok, valamint a dialektika ethika elvein akarja felépíteni.

Legkiválóbb érdemeket szerzett azonban e szakokkal szemben a theologia mezején. Maga, mint láttuk, nem volt eredetileg czéhbeli theologus. Igaz ugyan, hogy Wittembergbe jövetele

[1] «Jatricae manus admovere nisi physicen didiceris est sine pennis volare». Corp. Ref. XIII. 197.

Digitized by Google

után alig pár hó mulva (1519) a philosophiai magister a theologiai baccalaureatust is megszerzi, ámde feljebb sohasem törekedett, doktorrá sohasem lett. Igen jellemző oka van ennek. „Minden címnek meg van a maga terhe — úgymond egy 1542-ben kelt levelében — magam érzem; azért sem bírhat reá, hogy ezen bármily megtisztelő címet elfogadjam, nem mintha kicsinyleném, de mert ez akadémiai fokot olyan dísznek tartom, a melyet kérni is, adni is csak a legnagyobb aggodalommal lehet". S a „kis görög", ki Luther szerint őt magát is „túlhaladta" a theologiában s „annyit fog létesíteni, mint sok-sok Mártonok a Sátán és a scholastica theologia ellen", kinek véleményére Luther többet adott „mint 4000 Eck doktoréra": megmaradt mindvégig a Luther „magister Philippsen"-e. Ámde, hogy ezért kiváló theologus volt, mutatják nemcsak Luther szavai, hanem az ő saját művei is, melyeket e téren létesített s a melyekkel nevét örökre halhatatlanná tette.

Ide tartoznak mindenekelőtt nagyszámú commentárjai, melyeket úgy az ó-, mint az újszövetség iratai fölött írt. E commentárait még a római katholikus férfiak is igen nagyra becsülték. A római levél magyarázatát Erasmus „színarany"-nak nevezte s abból három példányt rendelt, hogy egyet Stadion Kristóf augsburgi püspöknek, egyet meg Sadolet kardinálisnak küldhessen. Pole Reginald biboros ugyancsak a legnagyobb elismeréssel szólt e műről. Arról is van tudomásunk, hogy egyik commentárját Luther az ő tudta nélkül, szinte lopva, a leghizelgőbb előszóval adta ki. A bibliának, Isten igéje ez eredeti forrásának az eredeti nyelveken, tehát igazi humanista elv szerint való tanulmányozásából nőttek ki Melanthon korszakos theologiai munkái, a melyek részben symbolikus jelentőségre emelkedtek, pl. az „Augustana Confessio" s ennek „Apologiája", a schmalkaldi czikkek és „De potestate et primatu papae" című traktatusa; de különben is kiváló tekintélynek örvendtek s a jövő theologiai fejlődés alapját képezték, mint nevezetes „Loci communes"-ei és papavatási „Examen"-e. E könyvek jelentősége sokkal mélyebben él a köztudatban, semhogy ennek igazolásával bővebben kel-

Digitized by Google

lene foglalkoznom. Elég legyen azon kor hangulatának jellemzésére megemlítenem, hogy Erasmus az 1521-ben megjelent „Loci"-t, mint „tanok szépen felállított harczvonalát" magasztalta „a phariseusi tyrannis ellenében" s hogy Luther maga is „legyőzhetlen kis könyvnek" nevezte azt s szeretett volna Melanthontól „mint kezdő tanulni". Az ágostai hitvallást, Melanthon e legklasszikusabb művét, a melylyel egy csapásra első rangú tekintélylyé emelkedett a hit dolgában, Luther ugyan „lassújárásúnak" (Leisetreterin) találta, de mégis repeső örömmel írja róla Cordatushoz: „Boldog vagyok, hogy ez órát megéltem, a melyben Krisztusról ily hitvallók által, ily nagy nyilvános gyülekezetben, ily, valóban fényes Confessióval tettünk bizonyságot". Érdekes e confessio történetére, de Melanthon classikus jellemének, nemes humanismusának jellemzésére is, a mely a források tanulmányozásában a lényeget szokta keresni és megragadni, a közönyös dolgokban a legszélsőbb concessiókra kész, de a nélkül, hogy a lényegből csak egy sziporkányit is feladna — Melanthonnak az ágostai birodalmi gyűlésről öcscséhez, Györgyhöz, a későbbi bretteni polgármesterhez írt levele. „Szinte azt kell hinnem, hogy szerencsétlen csillagzat alatt születtem, mert épen azt kell megélnem, a mi leginkább elszomorít. Inséget, nyomort, megvettetést szivesen elviselnék, ám a czivódás s versengés tönkretesz. Nekem kell a confessiót megfogalmaznom, a mely a császárnak s rendeknek lesz benyujtandó s már előre látom a sok szidalmat, háborút, pusztulást, csatákat. S ha csak rajtam állna, hogy e nagy bajt elhárítsam ! Istenem, te benned az én bizodalmam, segíts te engem, te ki érzelmeink szerint itélsz meg minket. Az ügyet, kedves öcsém, nem szabad elhagynom, míglen csak élek ; ámde a béke miattam meg ne zavartassék! Más theologusok akarták a hitvallást megírni, bárha csak Isten is így akarta volna! Most ezek elégedetlenek az enyémmel és meg szeretnék változtatni. Egyik itt zúgolódik, a másik meg amott. De én megőrzöm a saját irányomat: kerülök mindent, a mi még fokozná az elkeseredést. Isten a tanum, szándékom tiszta s jutalmam mégis csak a gyűlölet lesz". Igaz, bőven kijutott később a része e gyűlöletből, úgy hogy egyik főoka, a mely

Digitized by Google

miatt egy halála előtt felírt czédulán a kimulást örvendetes dolognak mondotta, e reménysége volt, hogy „megszabadulsz a theologusok dühétől", de őt irányától mi sem térítette el. Az „Apologián" aranyfonálként huzódik keresztül a reformáczionak megigazulási elve, ugyanez jut diadalra a „Loci"-ban, az „Examen"-ben, s a „Schmalkaldi czikkek"-ben s ennek egészen Melanthon egyéni tömjét képező pótszakaszában, ezen nagy világossággal és következetességgel megírt classikus békítő irányú czikkben, a mely a törést a hierarchiával, épen mert a pápa fenhatóságát csak emberi jogon volt hajlandó elismerni, tökéletessé tette, teljességre vezette. Kora polemikus irányzatából folyólag, de a történeti tudományok iránt táplált nagy előszeretete alapján is, szorgosan művelte az egyháztörténetet s itt is különösen behatóan tanulmányozta az egyházi atyákat és zsinatokat és pedig kettős okból. Egyrészt, hogy elhárítsa a reformáczióról az ujság vádját, kimutatva annak az őskatholikus felfogással való azonosságát, másrészt, hogy nyomon követve a fejlődést, kimutathassa, mikor s miképen csúsztak be az egyházba a különféle visszaélések és tévtanok. E mellett jelentékeny részt vesz a bibliafordításban, a melynél főleg az összefüggés, az egyes biblia theologiai fogalmak, a helynevek, érmek stb. szabatos megállapításában fejt ki pótolhatlan munkát.[1]

Az irásmagyarázatnál általában vezérlő elve, hogy minden theologus s a mennyei tudomány hű magyarázója, szükségszerűleg kell, hogy először is grammatikus, aztán dialektikus s végül tanu legyen.[2] Az irásmagyarázat tehát történjék kizárólag nyelvi alapon, az eredeti forrásokból; az Irásnak

[1] Maga így jellemzi a munkát: Pommer dr. (Bugenhagen), a grammatista, ő magyarázta a szöveget, én vagyok a dialektikus s nézem, miképen függ össze a szöveg s abból keresztyénileg mi következtethető; Jónás a rhetor, ő képes a szöveg szavait fenségesen s világosan kifejezni; dr. Luther Márton azonban minden mindenben. E csoda embernek s Isten választott fegyverének beszéde s irása sziven s velőn áthat s élével, vigaszával behatol az emberek szivébe". L. *Schäper* i. m. 98 l.

[2] V. ö. *Strobel*, Mel. s Verdiensten um die heil. Schrift. Nürnberg, 1773. „Omnis theologus, et fidelis interpres doctrinae coelestis necessario debet esse primum Gramaticus, deinde Dialecticus, denique testis".

Digitized by Google

csak egyetlen — t. i. grammatikai értelme lehet. S ezzel Melanthon lerontotta a scholastikus theologusok egész hermeneutikáját, a mely a régi Augustinusféle négy értelemre (sensus literalis vagy grammaticus, allegoricus, moralis vagy tropologicus és anagogicus) támaszkodva, a Szentírást — a mennyiben esetleg használta — egyik vagy másik magyarázat segélyével a dogma érdekében elcsavarni képes volt. Az írásnak Melanthon helyes felfogása szerint csak egy értelme lehet s ezt a nyelvészeti magyarázat fogja egyedül napfényre hozni, természetes mindazon ismeretek segélyével, a melyeket a philosophiai tárgyak (földrajzi, történelem, astronomia stb.) rendelkezésére bocsátanak. E nyelvészeti magyarázatot egészítse ki a szövegnek az összefüggés alapján való, tehát a szerző gondolatmenetét és strukturáját követő magyarázat és hassa át — a vallásos hit. A mint művészet nem lehetséges műérzék, úgy a vallástudomány, írásmagyarázat vallásos érzék nélkül. „Szellemi dolgok — úgymond — nem érthetők meg, csakis ha a szentlélek tanítja s mozgatja a szivet". Súlyt fektet e mellett arra, hogy minden egyes bibliai író személyisége a lehető határig történetileg s psychologiailag megállapíttassék, a mivel összefügg az egyes iratok nyelvi sajátosságainak kellő figyelembe vétele is. Kívánja egyúttal Palaestina geografiai s culturállapotának ismeretét, s hogy ez irányban legalább valamit lendítsen, maga fogalmazott egy kis Palästina-leírást.

Mindez elveket s kifejtett munkát nem lehet eléggé dicsérnünk. A mai írásmagyarázat szempontjából igaz, Melanthon hermeneutikája egyoldalú és hézagos s túl vagyunk azon, hogy ma, az irodalomtörténeti tanulmányok korszakos megújhodása után az írás grammatikai értelmének (a melyet a dialektikai s vallásos magyarázat Melanthonnál csak kiegészít) megállapításával megelégedhetnénk. A „Szentlelket" a magyarázó subjectivitásánál fogva magyarázó elvnek el nem fogadhatjuk, mert az Luthert sem óvta meg vastag tévedésektől (Jakab levele: „Strohbrief"), bár másrészt valljuk, hogy az írás helyesen csakis „cum spiritu sancto", vallásos lélekkel magyarázható; hanem igenis megkívánjuk a nyelvi magyarázat mellett a történeti módszer alkalmazását is, vagyis az egyes

Digitized by Google

íróknak és iratoknak összes korfeltételezettségük alapján való ismeretét. Melanthon ez elve, az exegetikai kritika akkori állapota miatt, még nem juthatott el, illetőleg azt nem fejezhette ki oly határozott vonásokkal, mint ezt a grammatikai elvnél, igaz humanista alapon, cselekedte. Ámde az elmondottak meggyőznek arról, hogy az ő lelkében élt már ezen még csak a XVIII. század vége felé teljesen tudatra emelt történeti elv sejtelme, s igaztalanok lennénk, ha ez elv csiráit már az ő törekvéseiben megállapítani hajlandók nem volnánk.

A helyes elvek alapján magyarázott Isten-ige és itt is főleg „a szentírás czéljának", a római levél tanának összefoglalása képezi másrészt Melanthon szerint a „keresztyén tudomány summáját". E summát adja ő hires „Loci"-jában, a melyben tehát a bibliatheologia, mint az írásmagyarázat tartalmi összefoglalása, teljesen összeesik a keresztyén dogmatika alapelemeivel, mely dogma alapelve a hitből való megigazulás, a kegyelemből adott váltság megragadása útján. Ezen benső vallásos érzület s érdek okozza, hogy Melanthon e könyve több mint tudományos discussio; mint polemia a scholastikus theologusok s főleg a Sorbonne ellenében. Melanthonnak magának bensőleg átélt s érzett közvetlen üdvtapasztalata az: ő itt nemcsak „dialectikus", de valósággal „testis" hitvalló, az ige, a hit, a megigazulás, a kegyelem és váltság mellett! Ezen megigazulás elve képezi ezért theologiájának nemcsak lelkét, de szolgáltatja annak módszerét is. A forrásokhoz! Kezdeni az Igével, melyből a megigazulás tana meríthető s ezt aztán helyes magyarázattal összefoglalni egy summába. E summát megvédelmezni az Ige és az egyháztörténeti (egyházatyák s zsinatok) tanuskodása alapján S ezt hirdetni a felnőtteknek a szószékről s a gyermekeknek az iskolában. A mint ez elveit röviden s meggyőzően kifejté „Brevis discendae theologiae ratio" s az ezt kiegészítő „Ratio brevis sacrarum concionarum tractandarum" czímű műveiben. S ezzel megvetette az alapot, a melyen, szemben a philosopháló scholastika theologiával, a reformáczió theologiájának örök időkön meg kell állnia s tovább fejlődnie.

Mind az eddig elmondottakat összefoglalva, ha Melan-

Digitized by Google

thon tudományos irodalmi s tanári működését nézzük, meggyőződhetünk arról, hogy Melanthon csakugyan a közoktatásügyet minden fokon és vonalon, teljes egészében reformálta és pedig a vallási renaissance hitelvében megdicsőült humanismus alapján, s már ezért is megérdemelte teljes mérvben kortársaitól a „Praeceptor Germaniae" nevet. Igaz, hogy álláspontja manapság sokban túl van már haladva. Hogy a philosophiának, tisztán tudományos szempontból, magára nézve is van absolut értéke, arra még ő, a reformáczió humanistája, nem gondolhatott. Hogy általán bármely tudomány — önmagára nézve — önczél is lehet, ő, ki kora jellemének megfelelően mindent csupán a hasznosság szempontjából mérlegelt, még fel nem emelkedett. Ámde nem is ezen, kora szinvonalát különben is felülmuló szempontból kell az ő jelentőségét méltatnunk. Jelentősége az, hogy minden tudományt a forrásokra vezetett vissza s ezt a theologiában is teljes mérvben keresztül vitte. Hogy az oktatás s nevelés kettős feladatát el nem szakította egymástól, ellenkezőleg egyiket a másik feltétlenül szükséges kiegészítőjeként értékesítette. Hogy a tanítás helyes methodusának elveit megállapította. Hogy az összes tudományokat a helyett, hogy egymástól izolálta volna, egymással a legbensőbb szerves vonatkozásba hozta és valamennyit a vallás megszentelő légkörébe emelte fel. Hogy minden kegyessége mellett mégis megőrizte szabad tekintetét a cultura nagy jelentőségének felismerésére s nem fáradt ki annak ajánlásával s tanulmányozásával. „Csak egy Melanthon, ki a világi cultura jogát elismerte, nyerhette meg a művelteket a reformácziónak. Csak ő biztosíthatott a protestantismusnak a nemzetek szelleméletében szilárd pozicziót; csak ő szolgáltathatta a maga saját személyében annak bizonyítékát, hogy a világ fölötti öröm nincs ellentétben az Isten feletti örömmel s végül csak egy Melanthon volt képes — épen most kiemelt jellemvonásai következtében — a scholastikát az iskolából örökre kiűzni, mert ő tudott annak helyére valami jobbat állítani s az iskolák csak úgy lehettek a népek számára igazi áldás forrásaivá !" *(Rinn*: „Ph. Mel. als Humanist". Allg. Zeitung 1897. 33. sz.)

Stromp László.

Digitized by Google

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ VISZONYA.

(Negyedik közlemény).

VII.

A reformáczió százada.

Azt a kérdést, hogy milyennek kell lenni a viszonynak az állam és az egyház, vagy más szavakkal, a polgári és az egyházi hatóságok között, a reformáczió hajnalának földerülte előtt rendszerint „inter imperium et sacerdotium“ közötti vitának neve alatt ismerték. Láttuk, hogy a tárgyat rendkivül fogyatékos és tökéletlen módon fogták föl, a mennyiben egyik párt a pápai uralom egyedüli voltát hangsúlyozva, az állami hatalmat az egyházinak akarta föltétlenül alávetni, míg a másik párt, ellenkező túlságba esve, az egyházat óhajtotta föltétlenül alárendelni az államnak, tehát azt az irányt követte, a mely később a protestánsok között — mint látni fogjuk — *erastianismusnak* neveztetett; és kimondhatjuk, hogy a reformáczió előtt talán senkinek sem volt tiszta fogalma azon szentirási alapon nyugvó, igaz református tanról, mely a polgári és egyházi hatóságoknak egymástól való kölcsönös függetlenségét, mindeniknek a maga területén való supremátiáját, vagy a köztük levő összeköttetésnek azon igaz elvét hangsúlyozza, melyet tudományos szavakkal igy fejeznék ki: *a hatalmak coordinatiója és a személyek kölcsönös subordinatiója.*

Nagy és mélyreható különbség van e kérdést illetőleg a római katholikus, vagy a mint itt jobban mondhatjuk: a pápista egyház és a bibliai alapon álló presbyteriánusok nézete között, és teljesen igaztalan az anglikán egyház embereinek és az erastiánusoknak az a vádja, hogy a pápai irányzat hívei és a presbyteriánusok tulajdonképen egy elvet vallanak ezen kérdésben, nevezetesen, hogy mindketten jogtalan dolognak tartják az állam, a polgári hatóságok részéről az egyházi biráskodásba és felsőbb felügyeletbe való beavatkozást.

Digitized by Google

Bőséges alkalmunk lesz kimutatni, hogy ég és föld különbség van ezen kérdés felfogását illetőleg a római katholicismus és a presbyterianismus között, és előre is kicsinyeskedésnek jelentjük ki azt a vádat, hogy a kettő épen e tárgyban egy elvet vallana.

Mutassuk ki mindenekelőtt, tanulmányunkban egy nagy korszak küszöbére jutva, hogy *a reformáczió idején hogyan gondolkoztak e tárgyról s milyen szempontok szerint vitatták azt?*

Azon körülmények, melyek közé a gondviselés a reformátorokat helyezte, s melyek természetesen és szükségképen indították őket arra, hogy a polgári hatóságoknak a vallásos és egyházi ügyekbe való beavatkozásáról véleményt nyilvánítsanak, beszéljenek és írjanak, azon körülmények semmiképen sem voltak kedvezők arra nézve, hogy ők a kérdést illetőleg teljesen pontos és határozott nézeteket alkothassanak maguknak. A római katholikus egyházban a két birói hatáskör teljesen és tökéletesen össze volt zavarva, a mennyiben a polgári hatóság meg volt fosztva minden független hatalmától, s az egyház azt kivánta tőle, vagy kötelezte is arra, hogy tekintet nélkül saját meggyőződésére vagy életére, úgy járjon el, mint egyszerűleg az egyház szolgája, ítéleteinek pusztán végrehajtója, míg másoldalról a papság úgy a polgári, mint egyházi ügyekben hatalmat tartott fenn magának és tényked ést gyakorolt. A reformátorok tehát ezen okból, épen mint az előreformácziók idején az egyes birodalmak jogainak a papság elleni védelmezésére fölkelt bajnokai, azon kísértésnek voltak kitéve, hogy a polgári hatóságoknak vallásos dolgokban nagyon is sok jogot engedjenek meg. De hát erre, valljuk be, nagy okuk is volt, a mennyiben így, általában szólva, erősebb védelmet és hathatósabb támogatást várhattak maguk is azon igazság részére, a melyet hirdettek. A reformácziónak ellene volt az egyház, az akkori anyaszentegyház, minden ő hatalmával, hatóságainak összes erejével. Mit tehetett hát egyebet, ha élni és hatni akart, mint azt, hogy a világi hatóságok jóakaratát igyekezzék megnyerni?! Mikor a világi kormányzók közül egyik vagy másik hozzácsatlakozott a reformácziókhoz, akkor azon körülménynél fogva, hogy a polgári és egyházi ügyek teljesen össze voltak vegyítve, és az előbbiek teljesen alá voltak rendelve az utóbbiaknak, azonnal beállott annak a szüksége, hogy a fennálló egyházi hatóságok ellenére nagy és fontos változtatásokat tegyenek az egyházi dolgok intézésében, a mit a reformátorok természetesen csak jóváhagyólag vehettek tudomásul, sőt védelmeztek is Mindez természetesen vezette a reformátorokat azon irányzatra, hogy

Digitized by Google

a polgári hatóságoknak a vallásos dolgokban való befolyását és jogait a legkiterjedtebb körre hatólag vitassák. Ezért a legkevésbbé sem lehet azon csodálkozni, hogy az első reformátorok, különösen föllépésük első éveiben, mikor egyes polgári hatóságok érdeklődést kezdettek mutatni a reformáczió ügyei iránt, ezen hatóságoknak az egyházi ügyeket illető hatalmáról meglehetősen tág és meggondolatlan kifejezésekben beszéltek; valamint azon sem lehet csodálkozni, hogy a mennyiben e tétel azon korszakban sohasem képezte teljes és formális tudományos megvitatás tárgyát: több reformátorunk véleménye sohasem nyert ezen kérdésben tökéletesen precziz és pontos kialakulást, a miből aztán természetesen következik, hogy az állam és egyház közötti helyes viszony megállapíthatása czéljából nem hivatkozhatunk olyan biztossággal a reformátorokra, mint a hogy ezt az egyházkormányzattal és az egyházi ügyek szabályozásával foglalkozó más kérdéseknél tehetjük.

A reformátorok nemes testületének e tárgyban nem volt határozottan kifejezett és összhangzó nézete; mindeniknek véleményére nagyban befolytak az őket körülvevő külső viszonyok is.

De azért, a kérdés lényegét illetőleg, megegyeztek egymással.

A reformátorok ugyanis nagy buzgósággal hangsúlyozták mindannyian a polgári hatóság előnyeit, törvényes és Istentől eredt voltát, és bizton lehet állítani, hogy felruházták azt *legalább is* annyi hatalommal és előjoggal és raktak reá annyi kötelezettséget, a mennyit csak a szentírások sanctiójával el tudtak látni. És erre ők indíttatva érezték magukat annyival is inkább, mert nemcsak a pápai szék nyomta le, messze tulajdonképeni helyükön alól, a polgári kormányzókat, megfosztván őket az ő jogszerű és független biráskodási hatalmuktól, hanem mert *az anabaptisták* is elítéltek mindennemű polgári hatóságot, mint a melyet szerintök a keresztyénség nem igazol, sőt törvénytelenít, s melyre nézve ők úgy vélekedtek, hogy azt a keresztyénnek sem gyakorolnia, sem elismernie nem kell.

Ezekből a tényekből magyarázható ki az is, hogy főként a református egyházak hitvallásaiban a világi hatóságok kérdéséről egész fejezetek is vagy legalább kisebb szakaszok csaknem minden esetben fordulnak elő, és hogy a rendszeres theologiai munkákban, tehát a dogmatikákban és erkölcstanokban — a mint ezt munkálatunk idején láttuk is — általában tárgyalni szokták ezt a kérdést.

Digitized by Google

A *Helvét Hitvallás* például a XXX. részben tárgyal „a Magystrátusról, vagy Felső Hatalmasságról", és pedig 5. §-ban. Mily szépen és igazán mondja ezen hitvallás: „Mindennemű Magystrátus vagy Felső Hatalmasság az Istentől rendeltetett, az emberi nemzetnek békességére és csendességére, és úgy, hogy annak e világon elsősége légyen. És ha ez ellensége az Ekklézsiának: igen sok akadályokat és háborításokat okozhat. Ha pedig barátja és ekképen tagja az Ekklézsiának, leghasznosabb és legfőbb tagja az Ekklézsiának, úgymint a mely annak igen sokat használhat, és azt legjobban is segítheti. Az ő kiváltképen való tiszte a közönséges békességet és csendességet munkálódni és fentartani. Mellyen soha jobban nem boldogulhat: mint ha valóban Istentfélő és a valláshoz buzgó leend, a ki tudniillik . . . az igazságnak prédikáltatását és az igaz hitet előmozdítja, minden istentelenséggel és bálványozással együtt kiirtja, és az Isten ekklézsiáját védelmezi. Ugyanis mi ezt tanítjuk: hogy a vallásról való gondoskodás, főképen az Istentfélő Magystrátusra tartozik stb." (Helvetica Confessio stb. Az 1791-iki debreczeni kiadás szerint).

Az *Ágostai Hitvallás*, XXVIII. részében. „Az egyházi hatalomról" tanítván egyebek között ezeket mondja: „Miután az egyházi hatalom örök javakat közvetít és csak az igehirdetés által gyakoroltatik: semmi köze nincs neki a politikai kormányhoz . . . Mert a politikai kormánynak más a hatásköre, mint az evangeliuminak: a világi felsőség nem a lelket, hanem a testet s testi javakat oltalmazza a megtámadtatások ellenében s fegyverrel és testi fenyítékekkel szoktatja az embereket a polgári tisztesség és béke megtartására. Nem kell tehát az egyházi és a világi hatalmat összezavarni. Az egyházinak az a hivatása. hogy az evangeliumot hirdesse s a szentségeket kiszolgáltassa . . . Ily módon választják el a mieink a két hatalom hatásköreit. s azt parancsolják, hogy mind a kettőt tisztelettel környezzük és elismerjük, lévén mindkettő Isten ajándéka és jótéteménye". (Az Ágostai Hitvallás. Fordította Saulik János, Budapest, 1896).

S a mi közelebbről a magyarországi evang. ref. egyház hitvallásait, törvényeit illeti, ezek közül is több beszél az állam és egyház közötti viszonyról.

Az 1562-ik évben készített *debreczeni hitvallás* azt mondja, hogy „a hatóság Isten rendelése a jók védelmére és a rosszak írtására . . . Legyen őre a parancsok mindkét táblájának. Gondoskodjék, hogy az Istennek igéje jól hirdettessék az ő hatalma alatt stb." Majd hátrább ezen kérdésre: „Szabad-e

Digitized by Google

egyházi hivatalt bitorolni a hatóságoknak?" — így felel: „Nem szabad, mert meg van írva: Saját dolgaitokat cselekedjétek. S a lelkipásztorok és hatóságok kötelességei Istentől meg vannak különböztetve. Mint Róm. 13. Megbüntettettek azok a mindenhez kapók, kik az egyházi hivatalba avatkoztak. — 1. Thess. 4."

A *tarczal-tordai hitvallás*, 1562. és 1563. években a XXXII. és XXXIII. articulusokban szól a keresztyén magistrátusról. Ime belőle pár mondat: „A keresztyén Magistrátusok között semminek elébbvalónak lenni nem kell, minthogy ő néki legyen az Istennek beszéde szerént rendeltetett Ecclesiája, kinek hatalmát minden ő meg-utállói és megátalkodott háborgatói ellen meg-óltalmazzuk." „Valaki az Isteni szerzésnek engedni tartozik ... ugyan azon a Magistrátusnak parantsolatja alá vettetett is, ugy mint kiket az Isten rendelt. Róm. 13. 1. akar azok kegyessek és tsendesek, akar istentelenek és kegyetlenek legyenek."

Fölemlítjük még, hogy az 1567-ben tartott debreczeni zsinat, a maga hitvallásának LVI. czikkében részletesen beszél azon kérdésről, hogy „a fejedelmek törvényhatóságok, tisztviselők és birák milyenek legyenek, minő törvényekkel és parancsokkal éljenek s hogy büntessék a bűnöket érdemök szerint?"

De visszatérve ismét tárgyunk közelebbi fejtegetésére, a reformátorok mindannyian egyetértettek annak fejtegetésében, hogy mit tanít a szentírás a nemzet legfőbb polgári hatóságainak teendőiről és kötelességeiről, bármilyen legyen is az illető nemzetek kormányzati formája, és vitatták azt, a mit modern korunkban a vallás nemzeti államosítása elvének neveznek, nevezetesen hogy a nemzeteknek, mint olyanoknak és a polgári tisztviselőknek az ő hivatalos minőségükben, vagy a polgári ügyekre való törvényes ellenőrzési joguk gyakorlásában kötelességök Isten dicsőségének előmozdítására, az igaz vallás előmenetelére és Krisztus egyházának boldogulására törekedniök. Azt hiszszük, hogy ezen elv, mely a vallás állami alapra való fektetésének elvét a maga igazi lényegében fogja föl, teljesen a szentírás alapján nyugoszik, és ennek támogatása végett bátran hivatkozhatunk a reformátorok határozott és egyértelmű bizonyságtételére, míg azon kor anabaptistái, kivéve az ötödik század *donatistáit*, elsőknek látszanak abban, hogy valami azzal ellenkező tanra botoljanak, arra, a mit manapság *voluntár*, vagy magyarul *szándékossági* avagy *önkéntességi elvnek* neveznek.

Digitized by Google

Ezen ú. n. „szándékossági elv" valójában a leghelytelenebb és legkevésbbé alkalmas kifejezés azon tanra nézve, melyre most közönségesen alkalmazzák, s alkalmas arra, hogy a szóban forgó kérdésben teljesen hibás nézetet terjeszszen el. A „szándékossági elv" tulajdonképen azon elvet jelenti, hogy az emberek általában azon kötelezettség alatt vannak, hogy tehetségeiknek, befolyásuknak és vagyonuknak *szándékos, önkéntes* felhasználásával munkálkodjanak Isten és Krisztus országa ügyének előmeneteléért. Természetes dolog, hogy nincs olyan védelmezője a vallás nemzeti államosítása elvének, ki az önkéntességi elvnek ezen egyedül valódi értelmében vett igazságát valaha kétségbe vonta volna. A különbség igazi alapja az, hogy azok, a kik a vallás nemzeti államosítása elvének hívei, kiterjesztik ezen általános kötelezettséget a nemzetekre és uralkodókra is, míg elleneseik az egyénekre korlátolják azt; úgy hogy az önkéntességi elv, azon egyedüli értelmében, melyben azt a presbyteriánusok elvetik és ellenzik, és a mely értelmében képezheti az egyedül megállható vita tárgyát, azon elv, ezen értelmében nem egyéb, mint az Isten és Krisztus országa ügyének terjesztésére vonatkozó kötelezettség körének puszta korlátozása, abban álló *egyszerű* tagadása, hogy azon kötelezettség, mely e tekintetben az egyénekre hárul, kiterjed a nemzetekre és uralkodóikra is. Mellőzvén ezen kérdés vitatását, egyszerűen rámutatunk, a reformátorok azon egyetértő és határozott bizonyságtételére, mely mint általános református egyházi tan a szentirati igazságnak is egy részét képezi, hogy *a polgári hatóság, a maga törvényes hatalmának gyakorlásában, a nemzeti ügyek fölött jogszerű törvénykezésében kötelezve van arra, hogy a mennyire csak tehetségében áll, igyekezzék előmozdítani az igaz vallás jólétét és a Krisztus egyházának boldogulását.*

A reformátorok ezen bizonyságtételének ellensúlyozására gyakran állítgatták már, hogy mivel ők ezen általános érdekű tárgyról többnemű nagy tévedésben voltak, a mennyiben különösen a polgári előljáróknak az egyház ügyeiben ellenőrző tekintélyi jogot biztosítottak, mint a hogy azt az erastiánusok teszik; mivel ők vallásos alapokon helybenhagyták a türelmetlenséget és a hitért való üldözést is: a polgári hatóságnak a vallást illető hatalmáról és kötelességéről való nézeteik talán nem is érdemelnek semminemű különös figyelmet. A mi ezen állítások közül az elsőt illeti, nem ismerjük el, sőt tagadjuk, hogy a reformátorok általában véve erastiánus elveket vallottak, vagy hogy a polgári előljáróknak az egyház ügyei fölött ellenőrző tekintélyi jogot biztosítottak volna, bár — a

Digitized by Google

mint ezt elismertük — igaz, hogy voltak közöttük olyanok, kik ezen tárgyról való nézeteiket nem írták jól körül, vagy nem határozták meg pontosan. A mi pedig a második állítást illeti, elismerjük, hogy a vallási türelem tárgyában téves nézeteket vallottak és vitatták a polgári hatóságnak azon jogát, hogy a vallási meggyőződésre büntetéseket szabhat ki, a mit ma a protestánsok mind egyetemesen visszautasítanak: de azt már tagadjuk, hogy ezen ő kétségtelen tévedésük megfosztaná minden súlyától és minden figyelembe vehetéstől mindazon ő bizonyságtételüket, melyet ők a nemzetek és uralkodóik szentirati alapon nyugvó kötelességeinek és jogainak támogatására felhoznak.

Lényeges különbség van azon általános kötelezettség között, mely a nemzetekre és uralkodókra az igaz vallás és Krisztus egyháza jólétének előbbvitele tekintetében háramlik, és azon saját eszközök között, a melyeket ők czéljuk elérése végett igénybe venni jogosítvák. Azon kérdés, hogy a polgári hatóság milyen eszközöket vegyen ezen tekintetben igénybe, minden nehézsége és szövevényes volta mellett is, viszonylag szólva, mellék- vagy legalább alárendelt jelentőségű kérdés. Még olyan emberek is, kik szentirati alapon nyugvó dolognak tartják azon általános kötelezettséget, különbözhetnek egymástól az eszközökre nézve, a melyekkel annak teljesítését helyesnek vagy jogosnak tartják. És azon tévedéseknek, melyeknek itt az emberek ki lehetnek téve, nem volna szabad előre elfogulttá tenni senkit sem arra nézve, hogy ezen kötelezettség alól senki magát ki nem vonhatja. Az első kérdés ez: vajjon azon kötelezettség, hogy az igaz vallás jólétét és a Krisztus egyházának boldogulását előmozdítsák, tartozik-é a nemzetekre, mint olyanokra és a polgári előljárókra, mint a nemzetek képviselőire és ügyeik intézőire? És ha ezen kérdésre, mint a hogy hitünk szerint kell, igenlő a válasz, akkor merül csak föl a második kérdés, hogy mely úton és micsoda eszközökkel kell ezen kötelezettséget betölteni? Ezen második kérdést illetőleg lényeges nézetkülönbségeknek van helyök, úgy arra nézve, hogy mit kell törvényesen e tekintetben tenni, mint arra nézve is, hogy természetszerint mi legyen alkalmas a szóban forgó czél elérésére, míg másoldalról az is világos, hogy tárgyunk egyes részleteit illetőleg a nemzet vagy bármely közösség minden időbeli állapota is lényegesen hozzájárulhat ahhoz, hogy mi a gyakorlati és alkalmas teendő a kérdés eldöntésére. Bizonyos dolog az, hogy vannak e tárgyat illetőleg némely általános elvek, melyeket a szentírásból, a józanészből és a tapasztalatból könnyű fölfedezni és megállapítani és

Digitized by Google

a melyeket mostan már általánosan el is szoktak az emberek ismerni,. És ezen elvek úgy positiv, mint negativ jellemüek, jelezvén azt is, hogy a világi előljáróknak ezen kötelességük teljesítésében és ezen czél elérésére mit kell és azt is, hogy mit nem kell tenniök. Minket most, mikor a reformátoroknak az általános kötelezettség támogatása fölötti bizonyságtételük értékét kell tekintetbe vennünk, minket most egyedül csak a negativ elv érdekel. És ezen elvek legfontosabb két nyilvánulása a következő: 1-ször, hogy a polgári előljáróknak, a vallás iránti kötelességök teljesítésére törekedvén, nem kell igényelniök, avagy épen fölvenniök semminemű biráskodási vagy ellenőrző hatalmi jogot a Krisztus egyháza ügyeinek szabályozására; és 2-szor, nem szabad nekiek semminemű polgári birságot és büntetést, pénzbirságot, börtön vagy halálbüntetés szabni ki, pusztán vallási dolgokban való véleménykülönbségért az emberekre. Az, a mit e két elv közül az első kizár, ma közönségesen erastianismusnak neveztetik és kizárja ezt az, a mit a szentírás Krisztus egyházának jelleméről. szervezetéről és kormányzatáról mond. A második elv pedig kizárja a türelmetlenséget és az üldözést, kizárja pedig azon az alapon, mert a szentírás — Istennek levén kizárólagos joga a lelkiismeretek fölött — seholsem szentesíti azokat és mert Isten bizonyos természeti jogokkal és szabadságokkal ruházta föl az embereket. A polgári előljárók vallásos dolgokba való avatkozási jogainak ezen lényegi korlátozása mi előttünk nagyon egyszerű dolognak látszik, de nem látták azt mindig ilyen egyszerűnek azok, kik a nemzetek és uralkodóik szentíráson alapuló kötelességei mellett emeltek szót. Valójában semmi sincsen a nemzetek és uralkodóik kötelezettsége általános elvének fentartásában, a mi az embereket, akár logikai kényszerből, akár természetes hajlamból arra bírhatná, hogy akár az erastianismus, akár a türelmetlenség mellett szót emeljenek, és igazságtalan dolog azon felelősséggel terhelni meg az általános elvet, hogy az visszautasítja vagy kizárja a fentebbi két negativ tétel bármelyikét is. Igaz azonban az is, hogy már az elsőt mind e mai napig figyelmen kívül hagyja és lábbal tapodja e világnak minden protestáns egyháza, mert nincsen közöttük egyetlenegy sem, melyben az állam bűnös úton ne bitorolta és az egyház bűnös úton magára ne fogadta volna az erastián uralmat. A másikat, mely mint törvénytelen dolgot kizár minden türelmetlenséget vagy üldözést, mindig megtagadta és visszavezette Róma egyháza; és mivel a megtagadásnak és visszavezetésnek látszólag van valami szentírási alapja, a reformátorok közül többen, kisebb

Digitized by Google

vagy nagyobb mértékben megtartották e pontot illetőleg azon nézeteket, melyekre még a római katholikus egyház tanította meg őket.

Gyakorlatilag véve a dolgot, sokkal rosszabb eljárás az, mert ártalmasabb a vallás érdekeire és a közegész jólétére s bántóbb a keresztyének érzelmeire nézve, hogy a polgári előljárók erastianizálják az egyházat. melyet pedig ezzel támogatni akarnának és hogy üldözzék azokat, kik belőle kiválnak, sokkal rosszabb, ártalmasabb és bántóbb eljárás ez, mintha tényleg semmit sem tesznek a vallásért, ennek ügyei előmozdítására. De ebből még nem következik, hogy, elméletileg véve a dolgot. kisebb tévedés, az igazság zászlaja iránt csekélyebb mérvű hűtlenség volna egyáltalában tagadni, hogy ezen kötelesség valójában rájok hárul a nemzetekre és uralkodóikra, mint ezen kötelesség betöltésére nézve bizonyos téves nézeteket táplálni. Mi határozottan meg vagyunk a felől győződve, hogy minden erastianismus és minden türelmetlenség, mint törvénytelen ki van zárva s olyannak tekintetik a reformátorok által, mint a mi bűnös módon szegül ellenébe az egyház és a lelkiismeret jogainak; de másoldalról hajlandók vagyunk épen olyan világos és bizonyos igazságnak tekinteni, hogy az igaz vallás jólétének és a Krisztus egyháza boldogulásának előmozdítására irányuló általános kötelezettség ép úgy vonatkozik a nemzetekre és ezek uralkodóira, mint a hogy törvénytelennek tekintjük mindazt, a mit csak erastianismus vagy türelmetlenség alatt érteni lehet. És épen ezen alapon nem akarjuk mi megengedni, hogy a reformátorok azon tévedései, mely bizonyos mértékig helyeselni látszott a türelmetlenség pápai elvét és a mely a polgári előljárók azon jogát is, hogy vallásos dolgokban való tévedésekért, az Isten igéje által megengedett határokon túl is, büntetéseket szabhattak ki, magáévá tette — mondjuk, nem akarjuk mi megengedni, hogy ezen ő tévedésök teljesen ellensúlyozná azon bizonyságtételök értékét, melyet az igaz vallás és Krisztus egyházának a nemzetek és uralkodók által való támogatása érdekében felhoztak. Azon elvek általános tárgyát, a melyeknél fogva kellene a világi előljáróknak ezen kötelességük teljesítésében eljárniok, gondosan akkor még nem vették figyelembe. Általában azt tartották, hogy az általános kötelezettség egyszer már meglévén állapítva, minden olyan dolog, a miről *prima facie* az látszott, hogy alkalmas azon czél elérésére, azonnal alkalmazásba is vehető. Mindazok, a kik védelmezték az erastianismust és mindazok, a kik védelmezték az üldözést, ezen alapon jártak el és azt képzelték, hogy ők megállapították

Digitized by Google

a magok erastián, és illetőleg türelmetlenségi elveiket, mikor tényleg semmi egyebet nem tettek, mint hogy megállapították a hatóságnak nagy általános kötelességét a nélkül, hogy egyszersmind megállapították volna azon módok törvényességét vagy kötelezettségét is, a melyek szerint azt teljesíteni akarják.

Találóan látjuk ezt illusztrálva két igen kitünő embernek, *Bézának* és *Grotiusnak* irataiban.

Béza, Genfben Kálvinnak e nagynevű munkatársa (1519—1605) egy tudományos értekezést írt, *Servét Mihálynak* esetére való különös tekintettel, a türelmetlen és üldöző elvek védelmére. Ezen értekezésének czíme: „De Haereticis a civili Magistratu puniendis". Munkájának vezérgondolata az volt, hogy az eretnekeket és vallásgúnyolókat a polgári hatóság jog szerint ítélheti halálra, és hogy *Servét Mihály*, eretnek és vallásgúnyoló lévén, csak bűnei megérdemlett büntetését vette. De mindaz, a mit ő a szóban forgó általános kérdést illetőleg meg akar mutatni, mindössze abban áll, hogy a polgári hatóságnak hatalma gyakorlásában joga és kötelessége Isten tiszteletének és az igazság érdekeinek előmozdítására törni és pedig a vallásgúnyolás és az eretnekség megsemmisítésével is. Ezt bizonyítja ő be teljesen meggyőzőleg; más szavakkal bebizonyítja a nagy általános elvnek szentíráson alapuló tekintélyét, melyből a vallás nemzeti államosításának abstract törvényszerűsége levezethető. De ennél többet nem bizonyít; nem bizonyítgatja azt, hogy keresztyén világban a polgári előljárók fel volnának hatalmazva, vagy hogy épen kötelezve is volnának halálos büntetést szabni ki az eretnekekre és vallásgúnyolókra, sem pedig azt, hogy az eretnekeknek és vallásgúnyolóknak halálra adása valójában alkalmas eszköz volna az eretnekség és vallásgúnyolás kiirtására.

Grotius, a nagy holland költő és még nagyobb jogtudós és államférfiú (1583—1645), *Grotius Hugó* hasonlóképen egy nagy tudományú értekezést írt teljesen erastián jellemű elvei védelmére, „De Imperio Summarum Potestatum circa Sacra" czímű művében. Czéljának elérése végett, épen mint a hogy *Béza* tette, azon elv megállapításával kezd munkájához, hogy a polgári előljáróknak kötelességük a vallás jólétének és az egyház boldogulásának előmozdítására törekedniök, s ezzel az általános tételt megállapítottnak vevén, későbbi kutatásra hagyja fenn annak eldöntését, hogy a világi előljáróknak mily mértékben kell az egyház ügyeinek hivatalos szabályozásába és intézésébe lefolyniok. *Bézával* együttesen ő is teljesen kielégítőleg bebizonyítja a polgári előljáróknak szóban forgó jogát

Digitized by Google

és kötelességét, de azután semmi olyant nem mond, melyből az egyház fölötti azon erastián ellenőrző hatalom jogosultságára lehetne következtetni, melyet ő a maga elvéből leolvashatónak látszik vélni. A presbyteriánus és antierastiánus theologusok rendesen beismerték, hogy „*circa sacra*", a mely kifejezést maga *Grotius* használt ezen most szóban levő művében, tényleg illeti bizonyos befolyás a polgári hatóságot és ez tényleg és szükségképen benne is foglaltik azon általány elvben, melyet már oly gyakran emlegettünk, mely a polgári hatóságnak azon kötelezettségét is magában foglalja, hogy a vallás érdekeinek előmozdítása czéljából vegye igénybe polgári ügyeiben is minden törvényes tekintélyét és teljes biráskodási jogát.

De a „*circa sacra*" egyszerű joga nem foglalja magában az egyház fölötti teljes erastián uralmat, melyet *Grotius* a maga könyvében megállapítani óhajtott. Az erastianismus nem pusztán „*circa sacra*", hanem „*in sacris*" való hatalom, tehát olyan jog, mely tulajdonképeni biráskodást, vagy hatalmi ellenőrzést akar gyakorolni, az egyháznak, mint szervezett társadalomnak szorosan vett vallásos ügyei tényleges szabályozásában, valamint folyó ügyei intézésében is, már pedig ezen hatalom nemcsak, hogy nincsen benne a polgári előljárók általunk már sokszor említett kötelezettségének nagy elvében, hanem egyszerűleg ki is zárja mindazt, a mit a szentírásban az egyházról, az egyháznak Krisztushoz és az ő igéjéhez való viszonyáról és mindazon intézkedésekről tudunk, melyeket Jézus az ő egyházának kormányzására nézve tett.

Mindezen esetek tehát élénken illusztrálják ezen mi óhajtásunk jogosultságát, hogy különbséget kell tenni azon általános elv között, hogy a nemzetekre és az ő uralkodóikra bizonyos kötelezettség hárul az igaz vallás és Krisztus egyháza boldogulásának előmozdítása érdekében és azon elmélet között, a mely szerint valaki az e czél elérésére való eszközöket akarja megállapítani. És mindez azt is mutatja, hogy igazolatlan dolog a nagy általános elvet, a mint pedig azt oly igen gyakran tették, részleges alkalmazásokkal terhelni meg; valamint eddigi fejtegetéseinkből bizton előtünik az is, hogy magát az általános elvet, úgy a szentírásból, mint a józan észből vett alapokon teljes tisztasággal és biztonsággal lehet megállapítani.

Mielőtt elhagynók fejtegetés alatti tárgyunknak e részét, szükséges dolog lesz fölemlítenünk, hogy a reformátorok általában nem tartották meg teljesen azon türelmetlen és üldöző elveket, melyekre a római egyház tanította őket. Belátták

Digitized by Google

és elismerték azon pápista elv törvénytelen és absurd voltát, mely erőszakot vagy üldözést akart alkalmazni oly czélból, hogy az embereket az igazság külső vallomására vezesse. Eszerint ők sohasem helyeselték azon nagyban való üldözéseket, mely a reformáczió korabeli új aposztázia oly kiváló jellemvonását alkotja. Főtévedésük e tekintetben, mely érzületüket és maguk viseletét e tekintetben felforgatta, közülök legalább többnek főtévedése, melyet, mint mondtuk, még a katholicismusból kaptak örökség gyanánt, abban állott, hogy felfogásuk szerint a polgári előljáróknak joguk és kötelességük az eretnekségért és vallásgúnyolásért az embereket megbüntetni, sőt halálos ítélettel is sujtani. A halálbüntetést csak azokra akarták ők korlátozni, a kik másoknak e bűnökre vezetésében kiszámíthatatlan károkat okoztak. Oly fogalom volt már ez, melynek bár nem volt szilárd alapja és a mely egyszersmind téves és veszélyes nézet is, nehány szentirati tételre mégis támaszkodhatik és bizton következtethető Mózesnek birói jellegű törvényeiből. Bizonyos az, hogy a tárgy egyáltalában nem könnyű és nincs azon mit csodálkozni, hogy az e tekintetben oly sokáig uralkodott téves nézettől a reformátorok egykönnyen nem tudtak megszabadulni. Hiszen ezen kérdés több nemzedéken át zavarban tartotta a theologusok elméjét és nincs rajta mit tagadni, hogy még az egész XVII. század folyama alatt is, a protestáns theologusok közül is többen vitatták, legalább elméletben a polgári előljárók azon jogát, hogy ők eretnekségért büntetéket szabhatnak ki, a mit pedig ma, a római katholikus egyház egyes túlbuzgó híveit kivéve, mindenki tagad.

Luther, úgy látszik, meggyőződött arról, hogy ő korábbi irataiban nagyon laza és nagyon latitudináris szellemben beszélt a polgári előljárók azon jogáról, hogy ők beavatkoznak az egyház ügyeinek szabályozásába; bár neve becsületére meg kell mondanunk, hogy ő azon ő jogukat, hogy eretnekségért, vagy bármely komoly vallásos tévelyért büntetést szabhassanak ki, szűkebb korlátok közé szorította, mint csaknem bármelyik más reformátor is. Érdemes dolog lesz fölemlítenünk itt két kiváló passust *Luther* későbbi munkáiból, melyek közül az elsőben minden jogot megtagad ő a polgári előljáróktól, hogy hatalmilag beavatkozhassanak az egyház ügyeinek intézésébe, és teszi ezt olyan nyelven és olyan szellemben, mint mikor az újabbkori egyházi férfiak emelik föl teljes erejökben hangjukat az ellen, ha a polgári hatalmak bitorolják az egyház benső javait, mint mikor e férfiak hirdetik a nagy evangeliumi igazságot, hogy Krisztusnak van egyedüli joga ural-

Digitized by Google

kodni az ő országában és ő vezetheti egyedül az ő házának dolgait. Egy másik művében pedig erősen kifogásolja azon sérelmet, mely a protestáns egyházra minden valószinűség szerint háramlani fog azon erastián ellenőrzésből, melyet a polgári előljárók igényeltek és bitoroltak magoknak, az általuk nyujtott védelem fejében, az egyház ügyeinek vezetésében. Egy *Melanchtonhoz* intézett levelében, mely „*Consilia*" czímű művében jelent meg, a következőket mondja Luther, miután előbb tagadóba vette a püspököknek az egyház fölötti uralkodási jogát: „Episcopus, ut Princeps, multo minus potest supra Ecclesiam imponere quidquam; quia hoc esset prorsus confundere has duas Potestates,... et nos si admitteremus, tum essemus paris *sacrilegii* rei. Hic potius est moriendum, quam hanc *impietatem* et iniquitatem committere. Loquor de ecclesia, ut Ecclesia, distincta iam a civitate politica". (Vagyis: a püspök, mint fejedelem, sokkal kevésbbé róvhat ki bármit is az egyházra, mivel ez teljesen összezavarná ezt a két hatalmi kört... és mi ha megengednők azt, hasonló szentségtörést követnénk el. Akkor jobb meghalni, mint ezt az istentelenséget és méltánytalanságot elkövetni. Beszélek az egyházról, mint egyházról, megkülönböztetvén immár azt a világi hatalomtól.) A másik passus nagyon hosszú arra, hogy idéznünk lehetne, de igen határozottan fejezi ki *Luther* mély megbotránkozását azon nagy sérelem fölött, mely a vallásra a polgári előljáróknak az egyház ügyeibe való mind nagyobb és nagyobb beavatkozásából hárul. Azt is könnyű pedig megmutatni, hogy *Melanchton* teljesen osztozott *Luthernek* e sérelemből eredő minden megbotránkozásában. És valójában sok bizonyságunk van arra, hogy *Melanchton* ezen felfogásában rejlik annak oka, ha ő olyan élénk vágyat érezett a római katholikus egyházzal való kibékülésre, és ha ő hajlamokat árult el arra nézve, a mi az ő élettörténetének oly kiváló jellemvonását alkotja, nevezetesen, hogy a való igazság föltalálására nézve akár a tévedő anyaegyházzal is tisztességes compromissum-ra léphessen. És ha áttekintjük a protestantismusok három százados élettörténetét, úgy gondoljuk, hogy bőségesen igazolva van *Luthernek* és *Melanchtonnak* megbotránkozása, a mennyiben a világi előljáróknak az egyház ügyei intézésébe való hatalmi beavatkozásának káros iránya és hatása már igen sok országban teljesen bebizonyosodott. A polgári hatóságok a legtöbb protestáns országban teljesen azon hatalmat igényelték maguknak és nyerték is meg az egyház fölött, melyet védelmezni és támogatni akartak, a melyet a pápa igényelt magának és gyakorlott nagyban a maga egyháza

Digitized by Google

fölött; és ez sok tekintetben a legártalmasabb dolognak mutatkozott az igaz vallás érdekeire nézve. Valamennyi protestáns ország közül egyedül Anglia az, hol a polgári fensőségnek az egyház fölötti ezen igényét a legnyiltabban hangsúlyozták, a maga teljes egészében megengedték és a legártalmasabb módon gyakorolták is. Míg más oldalról Skóczia az az ország, a hol e szándéknak a leghatározottabban és a legsikeresebben ellene állottak.

Valójában egyedül az 1843-ik évben történt meg az, hogy a polgári hatalomnak sikerült *teljes* erastián befolyást biztosítani magának Skóczia államegyháza fölött s olyan bűnös megalázkodásnak tenni ezt ki, a milyenben valamennyi más protestáns államegyház már sok idővel azelőtt meghajtotta nyakát.

Ámde *a skót szabadegyház* is ugyanezen évben kelt életre, a minek jelentősége méltatására később vissza fogunk térni.

Kálvin, bár ő sem emelkedett fölibe azon nézetnek, hogy a polgári hatóságnak joga van megbüntetni az eretnekséget, a maga szokott egészséges felfogásával és beható ítélőképességével állapította meg azon igaz bibliai elvet, mely a polgári és egyházi hatóságok egymáshoz való helyes viszonyának mikéntjére, az egyházi ügyek vezetését illetőleg vonatkozik. Ő nevezetesen föltétlenül visszautasította a világi hatalomnak minden erastián szinezetű beavatkozását. *Mosheim*, korának ezen egyik legtudósabb lutheránus theologusa és egyháztörténetírója (1693—1755) kétségkívül helyesen számol be Kálvinnak e tárgyra vonatkozó értelméről, midőn azt mondja: *Institutiones historiae ecclesiae* művében felőle: „Calvinus magistratum in res religionis potestatem angustis circumscribebat finibus, atque ecclesiam sui juris esse, seque ipsam per collegia Presbyterorum et Synodus seu conventus Presbyterorum veteris ecclesiae more regere debere adseverabat, tutelâ tamen et externâ curâ ecclesiae magistratui relicta“ (Moshemii Institutiones Sacc. XVI. sec. III. §. 12), vagyis magyarul: „Kálvin a polgári hatóságoknak a vallás dolgaiba való beavatkozási jogát szűk korlátok közé szorította és a mellett érvelt, hogy az egyház önjogú szűk testület és hogy a polgári hatóságnak hagyatván fenn az egyház védelmezése és külső gondozása, annak a presbyterek testületei és a zsinatok vagy a presbyterek gyűlései által, a régi egyház szokása szerint, önmagának kell magát kormányoznia“. Ezen Kálvinnak tulajdonított és pedig egészen helyesen tulajdonított felfogás teljes pontossággal magában foglalja mindannak summáját és lényegét, a mit

Digitized by Google

az elvhű presbyteriánusok, az erastián igényekkel szemben, mindenha vitattak és vitatnak; és bár Kálvint az isteni gondviselés nem hívta föl arra, hogy ő teljesen kifejtse és minden részleteiben alkalmazza is azon elveket, melyeket a tárgyra vonatkozólag vallott. mégis maguk az elvek, a mint ő föllállította azokat és azon gyakorlati alkalmazás, melyet egyes, a genfi polgári és egyházi hatóságok közötti egyházfegyelmi kérdésekre nézve életbeléptetett, minden kétségen kívül való dologgá teszi azt mi előttünk, hogy mily állást foglalt volna ő el azon későbbi vitákban. melyeket erastián vitáknak nevezünk.

Csiky Lajos.

Digitized by Google

COMENIUS A. J. A FELSŐ OKTATÁSRÓL.

(Harmadik közlemény.)

VI.

1. Comeniusnak a neveléstörténet részéről immár méltányolt érdeme abban áll, hogy a mit közvetlen elődei egyenként vagy inkább ötletszerűen, habár a nevelésre derengő új kortól reáutaltan, kivántak, azt összefoglalta és önmagában befejezett, szoros rendszerbe foglalta. Ő maga hálásan emlékezik meg útegyengetőiről, kiknek munkáit tanulmányozta; ezeknek hiányait és hézagait fontolgatva jutott azon gondolatra, hogy megingathatatlan alapú rendszert építsen. Elődeihez való viszonyát a neveléstudomány még nem tisztázta egészen, de azt hiszem nézeteink forrásaik, épen nem tekintélyének rovására, a jelenleginél sokkal nagyobb mértékben fogja kimutathatni. Rendszeressége engedte meg azon következtetéseket, melyekkel a főiskolára vonatkozó nézeteit kiegészíthettük, megvilágíthattuk. Ezeknek is nagy részét megtaláljuk elődeinél? És talán rendszerének ép ez az alkatrésze az, melynek teljes kifejtésére a gyakorlati szükség nem késztette. Nem mintha a főiskolai oktatással mindenben meg volt volna elégedve, hanem néki magának nem nyilt alkalma akár mint egyetemi organizátornak, akár mint egyetemi tanárnak e kérdésről a rendszeresség szempontjából megkivánt terjedelemnél nagyobb részletességgel elmélkedni és nyilatkozni. Azért nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy — mint maga mondja — e tekintetben csak jelzi kivánságait, hogy főleg e pontnál egyik-másik túlzás részben minden, új eszméket hirdető korszak egyoldalúságának részében a néha nagyon elvont rendszeresítésnek vagy a külső arányosításnak rovására esik. Mégis Comenius főiskolai nézeteire is áll Browning mondása: „Minél tovább elmélkedünk Comenius rendszerén, annál jobban fogjuk látni, hogy telve van üdvös figyelmeztetésekkel; és meglepetéssel tapasztaljuk, hogy ennyi bölcses-

Digitized by Google

ség feküdt 250 év óta a paedagogusok útjában a nélkül, hogy érette lehajlottak és kincses házukba fölvették volna".[1]

2. Az egyik ilyetén üdvös figyelmeztetés, melyre még ma sem vagyunk eléggé tekintettel, az iskolának benső összefüggése. Az összes iskolák ugyanazon eszme szolgálatában állanak, ugyanazon czélra törekesznek, oly czélra, mely magának az embernek lényegéből folyik. Megengedhetjük, hogy Comeniusnak nem egy tévedése az elvont rendszeresítésnek a következménye; de azon gondolatával, hogy a felsőbb és alsóbb iskoláknak szorosan egymáshoz kell kapcsolódniok, megelőzte a mi korunkat. A ki az annyiszor felhangzó panaszokat, melyek a különféle középiskolák és az egyetem közt tátongó választó ürre keserűen reámutatnak, összehasonlítja Comeniusnak pontosan tagolt tervrajzával: alig védekezhetik annak beismerése ellen, hogy e pontra nézve még igen sokat kell Comeniustól tanulnunk. Ne vegyük egyelőre tekintetbe, hogy Comenius a főiskolát nem tartja oly intézménynek, mely a tudomány ezért magáért műveli; helyezkedjünk az ő álláspontjára, melyen a főiskola is csak ismeretes *közvetítő* intézet: nem vitte-e a tanítás és tanulás folytonosságának és az egyes fokozatok következetességének elveit a leggondosabban keresztül, az anyaiskolától végig az egyetemig? A népiskolából kikerült tanulót, majd pedig azt, a ki a latin iskolát elvégezte, nem választja el a magasabb iskolától mély árok, melyet csak nagy ügyességgel ugorhat át. A főiskolai oktatás sikertelenségének, melytől már az idevágó statisztikai adatoknak egyre növekvő számai is tanuskodnak, nem az-e egyik főoka, hogy ez az oktatás a hallgatókra nézve annyira közvetítés nélkül kezdődik?

Az a körülmény, hogy az áthidalások, az iskolák egymáshoz fűződése mellett szállunk síkra, még nem kötelez Comenius azon nézetének föltétlen elfogadására, mely szerint az egymásután következő iskolák csak fokozatilag, nem minőségileg különbözők. Alább visszatérünk még Comenius meghatározásának hiányaira, de úgylátszik számos más úton is lehetne még a szükséges átmeneteket életbeléptetni, miként ezt az utolsó években tett különböző javaslatok bizonyítják. E javaslatok, igaz, nem emlékeztek meg azon férfiúról, a ki e gondolatot nemcsak kimondotta, hanem megvalósítása végett elismerésre méltó kisérletet is tett. E kisérlettel együtt, mely Comenius korában jogosult volt, de azóta meg van haladva, az ő eredeti szándéka is feledésbe borult.

[1] Budapesti Szemle LXX. 26. ol.

Digitized by Google

3. Korának a lélek végtelen erejéről táplált véleménye nyilvánul Comenius azon kívánságában, hogy az akadémiai tanítás czélja az emberi mindentudás, hogy a tanárok mindenben jártasak legyenek, hogy a kiválóbb tehetségeket az ily mindentudásra, teljes bölcsességre kell buzdítani. Ily nyilatkozatokat nemcsak Comeniusnál olvashatunk. A tudós világ lassankint elhagyta a klasszikus kor könyveiből szerzett ismereteknek iskolai hagyományát és magához a természethez fordult; a Baco és Campanella nyomán felvirágzott természettudományok magasra fokozták az önérzetet; az új, exakt ismeretektől ittas kor első szomjúságában azt hitte, hogy az ember lelke, első sorban értelme egyhamar meg nem telhetik. Az iskolaszerűen feldarabolt tudományok ellenei könnyen juthattak a a másik szélsőségbe, azon hitre, hogy a tudományokat együttesen és valamennyit kell elsajátítania annak, a ki a tudós névre igényt tart. Látszólag magasabbra tűzte a czélt: az akadémiai tanár minden szakban találja magát otthonosnak, a kiválóbb tanuló menjen végig lehetőleg minden fakultáson. De tényleg leszállította a tudósnak értékét, encyklopaedikus szinezetű. művelt férfiú lehet, de nem valódi tudós, a ki az ismeretek végső forrásáig hatolt, többé-kevésbbé felületes, mert tekintélyektől átvett ismeretekkel kell megelégednie. Keveseknek adatott, hogy csak egyetlen egy tudományesoportot is egész teljességében és alaposan, azaz minden egyes ágnak kiinduló pontját végső gyökérszálait önállóan fölkeresve — elsajátíthassanak. Az újabb időkben is voltak oly tüneményszerű elmék, kik több tudományágban a teljes jártasság színével tüntek fel, ámde egyrészt új vívmányokkal nem igen gyarapították szakmáikat s ha igen, az utókor csakhamar fölülmulta az ilyen saját korukat még sem annyira megelőzött tudósokat, másrészt a föltétlen bámulókat a józan megfontolás azon kérdése hozza zavarba: minő eredményekre juthattak volna e fényes elmék, ha erejöket nem darabolták volna föl, hanem összpontosították volna? Igaz, „minden egyes tudomány valósággal, csak a többivel valamennyivel való kapcsolatban művelhető, mert az egyik tudomány ismerete átnyúlik a többiekébe, az egyik előmozdítja a másikat“.[1] De ebből még nem következik, hogy a tudós minden tudományra vesse magát, hanem csak az, hogy minden igazi szakképzettségnek alapja azon általános tudományos műveltség. melyet lényegileg a középiskola és azután a szaktanulmányokkal párhuzamosan az egyetem, különösen a philosophiai szak nyújt. Zeller szép szavai sze-

[1] Harms Fr., Methode des akad. Studiums. 1885. 57. o.

Digitized by Google

gint: „Senki sem tarthat arra számot, hogy tudományosan képzett theologus, jogász vagy medikus, vagy akármi, a ki a tudománynak mint olyannak szellemébe nem hatolt be, a ki saját szakmájának az emberi tudás egész rendszerével való kapcsolatát nem tartotta szemmel, a ki mindez iránt, mi tudásra méltó, ha saját tanulmányi körén kívül van is, fogékonyságát s érdeklődését meg nem őrizte".[1] A modern tudós ezen nyilatkozata, mely az egyetemi oktatásra vonatkozó köztudatnak kifejezése, mutatja, hogy az utókor mennyire redukálta Comeniusnak mindentudási kívánságát: a tudományos szellemnek és a tudományok szerves összefüggésének ismeretére, valamint bármily szakú ismeretek iránt való érdeklődésre. Ez utóbbi természetesen elvárható mindenkitől, a kit ismeretvágya tudósnak rendelt, de ép oly természetesen nem várható saját szakmájának rovására. Miként az erkölcsi világban a szeretetet nem ismeri az, ki az otthont kerüli az általános emberszeretet munkáinak gyakorlása végett vagy inkább ürügye alatt, és az, a ki állítja, hogy az Istent szereti, de szomszéd felebarátját gyűlöli: úgy az ismeret birodalmában is csak játszik a tudásnak nevével az, ki míg önként választott helyét eléggé méltóan be nem tölti, végig száguldoz a tudományok óriási mezőin és soha czélhoz nem jut.

Maga Comenius is a mindentudás alatt talán ama három föltételt érti, a pansophia alatt mindenesetre a gymnasium vagy a megfelelően tervezett pansophiai iskola nyujtotta általános műveltséget. Talán csak azt akarta, hogy ezen általános műveltség az akadémián mintegy a szaktanulmány bevezetéséül és az előtt mélyebb alapot nyerjen. A mit határozottan kifejezett óhajai ennél többet mondanak, azt legalább részben korából magyarázhatni, mely annyira szomjazott a mérhetetlen tudnivalók után. Kora indította arra is, hogy a hasznosat szinte egyoldalúan kiemelje.

4. Pedig a tudományokat csak úgy lehet igazán sikeresen művelni, ha semmiféle oly szempontot nem erőszakolunk reájuk, mely nem a tudomány lényegéből következik. A mikor Comenius kénytelen beismerni, hogy nem mindenki tudhat mindent, az elsajátítandó ismeretek körét tehát meg kell szorítani: nem az egyes szakokra jut, ezeknek ágazataira, hanem a válogatás elvéül a hasznosságot állítja fel azon meggyőződésben, hogy úgy a dolgoknak, mint a róluk való ismereteknek lényege a *hasznos*. Pedig a mi a gyakorlati életben a lénye-

[1] Zeller E.: Az egyetemi tanításról és tanulásról (Magyar Tanügy, új folyam. III. 12 o)

Digitized by Google

ges, az nem mindig hasznos a tudományra és gyakran a tudománynak esetleges részeiből húzza a gyakorlati élet a legnagyobb hasznot. Nem szólunk arról, hogy az ismereteknek a hasznosság szerint való válogatása mily erkölcsi megtántorítással járhat, mert ez úton a tanulónak vagy tudósnak igazságérzete és igazságszeretete lassankint a győzelem megszimatolásává és önzéssé fajul. Nem szólunk arról sem, hogy az utilitarismus következetesen oly tudományok vagy művészetek ellen fordul, melyeknek gyakorlati haszna nem szembe szökő. Comenius nem akar azon pedánsokhoz tartozni, kik magukat és tanulóikat a költészet élvezetétől megfosztják, de a klasszikusoknak első sorban a stílus gyakorlására használja és panaszkodik az élet rövidsége ellen, hogy a hasznos tudnivalókat is csak nehezen sajátíthatja el az ember; a kötött stílust gyakorolni — a költészetnek az egyházi és állami életben úgy sem lévén nagy haszna — időpazarlás volna.[1] A hasznosság továbbá annyira ruganyos fogalom, hogy az ily elv alapján elérni szándékolt egységes ismeretkör lehetetlen volna, mert ez az ismeretkör nem volna az ismeretnek egysége, hanem csak egymásmellettisége. Különös, hogy ugyanaz a Comenius, a ki a rendszereket magukból a tárgyakból kívánja fölépíteni, az ismereteket hasznosságuk szerint akarja válogatni, pedig ugyan ő követeli az ismeretkörnek egységét is. Ámde az utilitarismus sohasem jut tárgyi elv körül egységesen kristályosodó ismeretkörhöz, legfeljebb lazán összefüggő ismereteknek halmazához. Az ismereteket talán még inkább, mint a szavazatokat igenis nemcsak számlálni, hanem mérlegelni is kell, de nem a hasznosság mérlegén, hanem a benső tárgyi kapcsolat szerint. Az utilitarismus ellenben mégis csak azon örvényhez vezet, melytől maga Comenius óv, hogy mindenből sokat tudunk, de az egészből semmit. Non multa, sed multum!

Absit violentia rebus: a tudományokat mind el nem sajátíthatván, nem az a megvalósítható eszmény, hogy valamennyiből kívülről beléjök vitt idegen elv szerint a hasznosat kiválogatva ezt alaktalanul összehalmozzuk, hanem hogy a tudományok benső összefüggését és encyclopaedikusan összefoglalt lényegöket ismerve ezek valamelyikének körén belül válaszszunk otthont, melyben erőnkből telhetőleg munkálkodjunk. A tudományok lényegét belső összefüggésök szerint előadó encyclopaedia tájékoztat, egyik-másik részében fölismerjük a természetes hajlamunknak megfelelő tért, melyen letelep-

[1] Opp. III. 45. Cf. I. 112—113. (53.)

Digitized by Google

szünk. „Egész világ nem a mi birtokunk, csak a mennyit a sziv felfoghat magába, sajátunknak csak annyit mondhatunk“: ez a tudományos életre is áll. S e tudományrészt nem szabad más elv szerint művelni, mint a mely a tudomány céljából folyik: a tárgyat minél alaposabban megismérni, a kutatás eredményeit a kapcsolatos, talán már a bizonyosságig jutott eredményekhez mérve az igazságot mindjobban és minél szélesebb körben kibővítve kideríteni. A szaktudomány ily alapos művelése nyujtotta belső boldogság bőven kárpótol azon gyakorlati haszonért, melyet az utilitaris tudás talán nyujt. Csak ez a felfogás biztosítja a tudománynak azon méltóságát, hogy önmagának a célja, és önállóságát, melynek ép oly jogosultsága van, mint a gyakorlati életnek. Mert a kettő közül egyik sem uralkodik a másikon, hanem párhuzamosan haladnak egymás mellett, mégis kölcsönösen hatva egymásra.

Miután azonban reámutattunk a hasznossági elvvel járó veszélyekre, azonnal hozzá kell tennünk, hogy oly következményeket soroltunk fel, melyek ellen senki erélyesebben nem tiltakozott volna, mint maga Comenius. Épen tisztán tudományos munkájával vigasztalódott és kárpótolta magát, valahányszor gyakorlati tevékenységével czélt nem ért és ő sokszor csalódott reményeiben! A tudomány szabadságáért és önállóságáért férfiasan síkra szállt és ép a tudománytól várta, hogy az igazságérzetet finomítsa és általában az erkölcsi személyiséget emelje; főczélja pedig, hogy az ismeretet egységessé tegye. Ő úttörő volt és nem tekinthetett még végig azon veszélyeken, melyeket valamely egyoldalúan hangsúlyozott gondolat maga után von. Meg kell engedni, hogy Comenius neveléstanának alapvető részében a hasznosság nem annyira elv, mint inkább csak mozzanat; hogy a végső czélja felé, az örökkévalóságra törekvő ember ép ezért a gyakorlati életben is hasznosnak bizonyul,[1] a hasznos tehát csak ama törekvésnek következménye, miként a jó fa jó és ezért hasznos gyümölcsöt terem. Ámde ebből csak annyit vonhatunk le, hogy az alapvető részben implicite benne rejlik a későbbi módszeres utasítások korrektivuma; de az utasítások maguk csak azt írják elő, a minek a közönséges mindennapi életben haszna van, illetőleg semmi olyant minek a földi és örök életben haszna nincs. Mégis Comenius minden ismerője bizonyára fel fogja őt menteni a későbbi utilitaristák hirhedt egyoldalúságainak vádja alól, különösen az egyéni utilitarismustól áll ő igen távol, bármennyire fél is attól, hogy az ember valami

[1] De v. ö. I. 88. (8. II.)

haszontalant tanulhatna.[1] Comenius socialis utilitarismusa általában saját korában találja magyarázatát, azon korban, melynek nyomorúsága felejttette az alapvető prolegomenákat és a tudományt is közvetlenül hasznos segítő munkára szólította fel, a mely korban másrészt még számos tudományt inkább kiváncsiságból, mint tiszta tudományösztönből műveltek. A főiskolára nézve még azt is hozhatni fel magyarázó okul, hogy Comenius itt is a középiskolát tartotta szem előtt és a főiskolában szintúgy csak a gyakorlati élet előiskoláját látta.

5. Comenius épen azért akarta a tudományba a hasznosság elvét belevinni, mivel az akadémia is, és épen ez kiváló értelemben, az életnek előjátéka. És igaz, a tanulónak valamely fakultást is kell választania, nemcsak egyetemi polgárnak lennie.

Nem tagadhatni, hogy Comenius igyekszik a fakultásokra osztást az ember végső czéljából megmagyarázni, mely végső czél az ember lényegéből folyik. De a felosztás ilyetén levezetése mégis nagyon elvont és nem igen veszi figyelembe a fakultások egyes részeit, mintha például — hogy csak ezt az egyet említsük — a testi és lelki javakat annyira el lehetne különíteni és más-más szakba beosztani, mintha tehát a jogtudomány a lélek és az értelem ápolásától csak kisebb mértékben is eltekinthetne és csak a külső javakra gondolhatna, holott ép az a legnagyobb áldása, hogy az eszményi javakhoz való jogunkat védi. Bármily elismerésre méltó Comenius igyekezete, a fakultások tényleges fejlődése és alakulása kényszerít annak elismerésére, hogy az egyes tudományokat nem a tudomány maga osztotta be a fakultásokba hanem a gyakorlati élet tette szükségessé a lelkészi, orvosi, jogászi és tanítói hivatal méltó betöltéséhez szükséges tudományoknak ilyetén csoportosítását. De ezzel a tudomány egysége még nincs megsemmisítve, hiszen majd minden ágának egy-egy része helyet talál a fakultásokban, mint például a történettudományt egy-egy része mindegyik fakultásban képviseli.

E csoportosításon kívül azonban a tudomány a gyakorlati szükségleteket már nem mint ilyeneket ismeri, hanem vagy mint kifejtett igazságainak következményeit, vagy mint megismerése számára adott tárgyat, melyet az illető ismeretrendszerbe be kell illesztenie. A fakultásokon belül tehát már ismét magáért az ismeretért. s nem gyarlati hasznáért művelik a tudományt, és ép ez által nyujtja a tudomány a gyakor-

[1] V. ö a már fönt idézett helyeket I. 86., 88., 89., 96., 112.

Digitized by Google

lati élethez szükséges eszközöket. A történelem például a jelen bajainak eredetét fogja kimutatni, és ép ez által útat mutatni azok orvoslására, akkor legjobban, ha nem orvoslás czéljából vizsgál, mert a hasznosság szempontja könnyen eclsábítja a tények egymásból való folyásának igazi irányától, hanem csakis az igazságszeretet kivánta ismeret végett kutat. A delejesség és elektromosság felfedezői nem távirók és villamos gépek előállítása végett fáradoztak, hanem az ismeret végett. Es rendesen úgy történt, hogy a kik az igazságot kutatták és csakis az igazságot, a tudást akarták és csakis ezt, egyúttal a gyakorlati életnek is a legnagyobb szolgálatokat tették. Mert a ki a tudományt csak tejelő tehénnek tartja, nem is várhat más új hasznot tőle, de a ki mint szülő anyját és talán egyúttal saját szülöttjét önzetlenül szereti, azt minduntalan új meg új nem várt adománynyal gazdagítja.

6. Az utilitarismuséhoz hasonló veszélyekkel jár a tudományoknak a vallásos teleologia szempontjából való művelése. A vallásos világnézet az igazi tudománynyal szemben sohasem szorult arra, hogy bármely tudomány teleologice tárgyaltassék. Nem mintha a tudomány tárgyainak legbensőbb összefüggésök szerint mindannak, a mi volt, van és lesz, nem volna Istenre és az örök életre való irányuk. Ámde mi a különféle ismereteknek ezen számtalan irányvonalait csakis egymásfelé hajlásukban látjuk. Azon egységes középpontot, melyen a hitnek igazságai és bármely tudomány igazságai vallási meggyőződésünk szerint egybe kapcsolódnak; ama középpontot, melyben minden irányvonal találkozik, ha be tudnák is bizonyítani, a mire azonban az igazi vallásosságnak semmi szüksége nincs: még bizonyításra szorulna az, hogy az irányvonalak azon ponttól fogva. a melyig tudományos ismerő tehetségünkkel elkisérhetjük, csakugyan folytatódnak-e a középpontig. Csak az értelem erejét túlbecsülő, tehát maga magát félreismerő tudomány vállalkozhatnék az utóbbinak bebizonyítására; képtelenek vagyunk arra mindaddig, míg „tükör és homályos beszéd által" látnnk. A kik azt állítják, hogy az irányvonalak számunkra belátható végső pontját és mindeneknek középpontját sikerült *tudományos* úton összekötniök: azoknak alighanem ép e részben. melynél a puszta igazságszeretet leginkább szükséges, megvesztegette a kedély valamely látszólagos érdeke. Ez érdek mindenesetre csak látszólagos, mert ha az áthidalás csakugyan tudományos úton megtörténnék, fölöslegessé válnék a vallás, illetőleg a tudomány emeltetnék vallássá. Ez ellen pedig ép a keresztyén felfogás tiltakoznék legerősebben.

Digitized by Google

De ha a tudomány nem pótolhatja a vallást, másrészt ezt nem is semmisítheti meg. Mert ha megmarad annak, a mi, sohasem fogja mondhatni, hogy az irányvonalak nem hajolnak egymáshoz, hanem szétfutnak. Szintén csak a tudomány egészen másnemű értékét túlbecsülő hivő léphet fel azzal az igénynyel, hogy a vallás is tudomány. Nincs szükség arra, hogy a vallást a maga mivoltából kiforgassuk s idegen térre vigyük át, elégséges a tudomány túlkapásait visszautasítván, azt saját területére szorítani s a hamis utakon járó tudományt a maga útján járó tudománynyal megczáfolni. A vallás is egyik tudományágnak, a theologiának tárgya, de ez a többiek mellé és nem fölé rendelt. Miként a többinek, úgy a theologiának is, igaz tudomány lévén, keresnie kell a kapcsolatot, az összefüggést a többi ismeretrészekkel és ezt a kapcsolatot, a menynyire a tudományok összefűződéséhez szükséges. meg is fogja találni; de azon túl neki ép oly sajátos, tere van, mint bármely más tudományágnak. Itt is a tudománynak haszna akkor lesz legnagyobb, ha azt nem hajhászszák.

Ha a theologia sem lépi át a maga határait, akkor keresetlenül is megoldja majd azon feladatát, melyet nemrég egy ismeretlen így fejezett ki: „A theologia ma kell, hogy azon tudomány legyen, mely a keresztyén vallást a tudománytól megszabadítja: e főladatának paradoxiájából származik a legtöbb nehézség, melyeknek súlyát már annyira érzi".

Comenius a szentírásnak alárendelten kiván előadatni minden más tudományt. A történet bizonysága szerint a tudomány mint cseléd nem tett oly szolgálatot az igaz vallásosságnak, mint a szabadságot élvező tudomány; és ma már az igazi vallásosság azon bizalommal viseltetik a nagykorúsított tudomány iránt, hogy ha megmarad a maga terén, nem fognak ugyan mindaddig, míg mindkettő őszintén az igazságot keresi, már ugyanazon középponton találkozni, de bizonynyal ugyanazon középpont felé haladni.

Ugyanazért nem helyeselhető a philosophiának és theologiának együttes tárgyalása, melyben rendesen mind a kettő kárt vall. Ha a philosophus istentelenné válik, bizonyára túlcsapott tudománya határain és igazságnak hirdet be nem bizonyíthatót; ha a theologus igazságtalan, bizonyára saját tudománya sem hatolta át egész lényét.

Azonban e pontnál is rögtön ki kell zárnunk egy másik félreértést, azt a közel eső föltevést, mintha Comenius a tudományok *dogmatikus* tárgyalását kívánta volna vagy az lett volna szándéka, hogy a tudományra idegen szempontot vagy épen heterogen elemet erőszakoljon. Úgy látszik, itt is ő maga

Digitized by Google

mutat korrekturát. Ha az alapvető részben nemcsak a magunkon s az összes dolgokon való erkölcsi uralmat, hanem e kettőnek megismerését is vallásos szempont alá foglalja: úgy e szempont alatt nem érthette valamely vallástársulatnak hittanát, hanem azon meggyőződését nyilvánítja, hogy a megismerendő igazság az absolut, az isteni igazság. A helyett azonban, hogy a tudományt művelő személytől követelné azon érzületet, melyben a kikutatandó isteni igazság előtt föltétlenül meghajlik és ahhoz a lelkiismeret lánczaival kötve van: Comenius azt, a mi a személynek szól, a tárgyra magára viszi át.

És ezzel a tudomány egy lehetséges mozzanatát ismét elvvé teszi. Ezt az eljárást, melyet Comenius munkáinak számos helyén ki lehet mutatni, hogy tudniillik a tárgy vagy pedig az egyszer megállapított módszer kiszorítja a személyiséget, Comenius korára nézve kényszer-eljárásnak tekintheti; hiszen folyton ismétli panaszát, hogy igazi személyiségeket a tudomány helyes művelésére képes erőket alig-alig talált.

Ha Comenius azon kívánságát, hogy a tudomány bizonyos kegyes teleologia alá rendeltessék, szabad magára a személyre magyarázni: akkor nem kell már a tudomány szabadságát és önállóságát félteni, sőt ezeknek záloga már benne rejlik az így értelmezett kívánságban. Mert az az érzület, melyben a tudós az igazsághoz, mint isteni tekintélyhez és csak ehhez van kötve, fölszabadítja őt saját érdekei alól; az a szeretet, melyet az isteni igazság maga iránt támaszt, készségessé teszi őt arra, hogy a dolgok sajátosságaiba hatoljon és képessé is teszi arra, hogy e sajátosságokat megértse. Ha a tudós ily valláserkölcsi személyiség, akkor szükségtelen az is, hogy a theologiát a philosophiával összekapcsoljuk, mint Comenius akarta, ellentétben Baco és Hobbes nézeteivel. Az ily philosophus nem lehet istentagadó, az ily theologus nem lehet igazságtalan.

A vallásos tudomány helyett tehát inkább az ily értelemben vallásos tudósokat kívánjuk, és ezzel talán nem vétünk Comenius szelleme ellen. Ha nem is találjuk meg nála ama magyarázatot: az a szellem, mely őt magát áthatotta, melyben működött s a mely iratain végigleng, semmi esetre sem szól magyarázatunk ellen.

7. A gyakorlati életpályáknak megfelelően a tudományok négy szakban csoportosulnak. Hogy a főiskola az emberi mindentudás személyesítője lehessen, legyen meg csakugyan mind a négy fakultása. Comenius nem pártolja a ma úgynevezett akadémiákat, melyeknek csak egy-két fakultásuk

Digitized by Google

van. Csakugyan az ily főiskoláknak teljes kiegészítése, vagy többnek egyetemmé való összevonása fölötte kivánatos. Nemcsak azért, hogy mint erkölcsi testület a tudomány egységének képviselője legyen: ez egység sokféleképen juthat kifejezésre, mint különféle szakú, egymástól távol lakó tudósoknak közvéleménye, külsőleg is a székhelylyel bíró tudós társaságokban, melyek egy igazgatóság alatt a tudomány minden ágát művelik. Hanem kivánatos úgy a tanulók, mint a tanárok érdekében. Mindkettőnek alkalmat nyujt úgy a könyvtár, mint különösen a más szakmájúakkal való személyes érintkezés által ezen vagy azon szakmába az encyclopaedikus ismeretnél mélyebb betekintésre, megóvja a saját munkálkodása értékének, sikerének túlbecsülésétől, a tudós egyoldalúságtól és elfogultságtól, éreztetve és szemléltetve más szakmájúaknak tiszteletet parancsoló igazságszeretetét és ebből folyó önzetlen munkásságukat.

A fakultások közül Comenius első helyen mindig a theologiát említi, nem mivel maga theologus, hanem az e szakból és tárgyából folyó hagyományos általános tiszteletnél fogva. Mennyire nem volt szándékában a főiskoláról részletesebben szólni, mutatja, hogy a klasszikusokon kívül még a hozzá legközelebb eső theologia köréből sem említ meg egyetlen tantárgyat sem. A héber nyelvet, melynek ajánlásából csak a rosszakarat magyarázhatná ki a theologiának kiváltságolását, már a középiskola tárgyai közé sorozza. És tekintettel arra, hogy az *akadémiai* tanítás útján alig lehet valamely nyelv elemeit gondosan bevésetni és gyakoroltatni, tehát az ószövetségi tanulmányok sikeres folytatásának föltételét megszerezni: csak kényszerítő körülmények menthetik a héber nyelvnek az akadémiába való áttételét. Comenius akadémiájában e grammatikai oktatás még inkább foglalhatott volna helyet, mert ő a főiskolát is pusztán az életpályákra előkészítő intézetnek tekinti, a mint ez a tudományok és a szentírás viszonyának felfogásából is kitetszik.

8. Comenius nem annyira a tudománynak a vallás alá való rendeltségét értette, mint inkább a műveltséget akarta vallásosnak. A középső tanintézetben tehát, a mely a tanulókat még nem avatja be abba, hogy a tudomány fegyvereivel számosan vissza is élnek s hogy ez miképen történik, az összes tantárgyakat a szentírás igazságaival teljes összhangzatban akarja előadatni. De mivel a főiskolák is *csak* folytatólagos tanintézetnek tekinti, azért a pansophiai iskoláról mondottakat joggal vihettük át arra is. Talán ha az akadémiában nem pusztán a gyakorlati élet iskoláját látta volna, utilitaris-

Digitized by Google

musát legalább enyhítette volna. Mert a főiskola nemcsak a gyakorlati élet, hanem a tudományos kutatásnak is iskolája. Belevezeti a tanulókat a tudomány műhelyeibe, hogy majdan mestereik mellé állva, ezekkel vállvetve, úgy talán az iskolában, mint azon kívül az irodalomban előbbre vigyék a tanítás és tudomány szent ügyét. Nem igen találtam nyomát annak, hogy Comenius a főiskolai tanártól a tudománynak a tanítás czéljától eltekintő művelését várná; első sorban a tanítót látja benne, a ki a kutatót háttérbe szorítja. Bizonyára nem vágyódott dogmatikus képzésben részesült tanító után, a ki in verba magistri esküszik, de igen-igen közel jár azon felfogáshoz, mely az elsajátítandó anyagot késznek s befejezettnek tartván, az ismeretek közlését nézi fődolognak. Ezért hangsúlyozza a tanítást és az előadást, ellenben a kutatásról alig szól.

A főiskola második czélját, a mely tulajdonképen azonos az elsővel, mert hisz a gyakorlati életpályára ép a tudományos önállóságra való képzéssel készíti elő a tanulókat, ezen czélt külön társulatnak, a Collegium Didacticumnak tűzi ki. Ennek tervezetében tulajdonképen két, azóta különvált intézetet foglalt össze, a tanítóképzőt, mely minden iskola, tehát Comenius szerint a főiskola számára is, alkalmas tanítókat neveljen, és a mai tudományos akadémiát. Amarra inkább az intézet neve mutat, erre inkább az a feladat, hogy a tudománynak alapjait kell feltárnia. Comenius érdeme, hogy oly időben, mikor az ily tudós társaságok az olaszokon kívül még nem alakultak (a franczia 1635, londoni 1663, berlini 1711), jelentőségöket felismerte s oly szép szavakkal méltatta. Ha ez a tervezett Collegium létrejött volna, a tagok legnagyobb részét mindenesetre tanárok tették volna. És ez a körülmény is kiegészíti Comeniusnak a főiskoláról és tanítóiról táplált nézetét.

Jausz Vilmos.

Digitized by Google

TÁRCZA.

MELANCHTONIANA.

A „Protestáns Szemle“ 1897-ik évi II. füzetében S. L. a Melanchton-ünnepélyek alkalmából egy érdekes Melanchton-okmányt mutat be, ily szavakkal: „a pozsonyi ev. lyceumi levéltár okiratgyűjteményének 61. sz. csoportjában őriztetik egy 1560-ban Melanchton Fülöp által sajátkezűleg kiállított papszentelési bizonyítvány, melyet, minthogy tudtommal eddig sehol közölve nem volt, nem lesz érdektelen a mostani Melanchton-ünnepély alkalmából bemutatni“.

Nem feltalálási viszketegből, de ösztönözve a tudományos igazság iránti szeretettől, azt a feltevést, mintha a kérdéses okmány még sehol sem jelent volna meg, helyre kell igazítanom azon közléssel, hogy az közel száz évvel ezelőtt már szóról-szóra ki volt nyomatva. A Szepességnek volt ugyanis e század elején egy igen alapos történésze, Genersich Keresztély ev. lelkész személyében. Sok becses kéziraton és nyomtatott közleményeken kívül megjelent tőle két kötetnyi munka ily czímmel: „Merkwürdigkeiten der königlichen Freistadt Késmárk in Oberungarn am Fusse der Carpathen, von Christian Genersich, Prediger der Evangelischen Gemeinde, in dieser seiner Vaterstadt. Erster Theil. Caschau, 1804., gedruckt bei Franz Landerer, Edler von Füskut“. A második kötetnek ugyanaz a czíme, csakhogy ugyanazon az évben Lőcsén jelent meg Mayer József Károlynál. Az első kötetben Késmárk politikai történetét ismerteti, a második kötetben majdnem kizárólag az egyházi eseményeket tárgyalja élénk vonatkozással az egész Szepességre, sőt a hazai viszonyokra is kiterjeszkedve. Főtulajdonsága ennek a műnek az alaposság; mitsem közöl, mihez az okmányt nem lehet hozzácsatolni és kiadni; úgy, hogy e művet okmánygyűjteménynek is lehetne elnevezni.

Az idézett mű II. kötete 115—118. lapjain szóról-szóra megtaláljuk Melanchton felszentelési okmányát úgy, a mint

Digitized by Google

S. L. által a Szemlében idéztetett. Csak a berekesztésen és az aláírásokon van némi eltérés. A Szemlében a berekesztés e görög szavakkal történik: „ὁ θεος ἀγάπη ἐστι, και ὁ μενων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τω μενει ὁ θεὸς εν ἀυτω". Genersich latinul adja ugyanazon szavakat: „Deus amor est, et manens in amore in Deo manet, et Deus in ipso". A görög szöveget kétségtelenül azért fordította latinra, mert a latin nyelv az akkori olvasók előtt még ismeretes volt, de a görög nem. Az okmány keltét jelző szavakban is vannak némi eltérések. A Szemlében így olvassuk: „Datae Witebergae Anno 1560 Die quo celebratur publice Recordatio mirandae nativitatis Domini nostri Jhesu Christi ex virgine, qui est יעוקבני הוה". Genersich ezt czéljának megfelelőleg ekként rövidíti a datumot: „Datae Wittebergae 1560 die quo celebratur, Nativitas Domini". Az okmány keltét illetőleg Genersichnél egy kis hibás felfogás csúszott be, a mennyiben az adatot első Karácsony-ünnepre, decz. 25-ére magyarázza, a mi lehetetlen, miután Melanchton akkor már nem állíthatott ki okmányt, mert már 1560. évi április 19-én elköltözött az élők sorából. Még a könyv szövegében is ragaszkodik Genersich decz. 25-éhez, mondván: „Erasmus Krossensky, ebenfalls ein geborner Kesmarker, wurde 1560, den 25. Deczember zu Wittenberg als Hofprediger, zum Schloss Kesmark ordinirt, wie das unten angesetzte Document ausweiset".[1] A mi az okmány aláírásait illeti, Genersich idézetében azokat teljesen mellőzi, de hogy ő azokat az okmányból ismerte és kiolvasta, onnan is kiviláglik, hogy a szövegben hivatkozik Melanchtonra, ki sajátkezű írásával az okmányban Sommer János késmárki lelkésznek ajánlja Krossensky Erasmust majdnem ugyanazon a szavakkal, melyek a Szemle idézetében így hangzanak:

„Oramus etiam Reverendum
virum Johannem Sommer
Pastorem Ecclesiae Dei
in oppido Sepusy Kesmark,
ut hunc Erasmum vicinum
fraterna benevolentia
complectatur, ac pys
consilys gubernet sicut
scriptum est. Et tu
conuorsus confirma
fratres tuos".

Ezen alaki csekély különbségek daczára, kétséget nem szenved, hogy Genersich Melanchton felszentelési bizonyítvá-

[1] Merkwürdigkeiten der Stadt Kesmark. II., 115.

Digitized by Google

nyát eredetijében ismérte, használta és idézte 1804-ben megjelent könyvében.

Az okmány történelmi oldalát tekintve, az abban főszereplőkről Krossenszky Erasmus és Sommer János lelkészekről S. L. igen keveset említ, mondván: „Magáról a felavatott Krossenszky Erasmusról semmi közelebbi adat nincs; Sommerről Bartholomeides, memoria ungarorum szerint Pest, 1817. annyit említ, hogy 1541. okt. 17. iratkozott be a wittenbergi egyetem hallgatói közé".

Nem lesz tehát érdektelen mind a két szereplőről egynehány adat közlése.

Sommer Jánost 1540/41-ben csakugyan Wittenbergában találjuk Melanchton tanítványai között — Frankl ... 297. Sommer János tanulmányai után Lőcsén a híres Mollernek volt a diakonusa, segédlelkésze 1548-ig.[1] Ugyanazon évben, mint Késmárk szülöttét lelkésznek választották és hivatására Wittenbergában szentelték fel.[2] Sommer Késmárkon 22 évig viselte lelkészi hivatalát és gyakran fordul elő a végrendeletekben, melyek az idő szokása szerint előtte — testis legalis — köttettek. Ilyen végrendeletekről emlékezik a protokollum civitatis ab anno 1554; így p. o. 1563-ban a Fleischer Sebestyén és 1564-ben a Schneider József-féle hagyatékoknál. 1570-ben Schwendy Keresztély lovag neki 10 tallért hagyott. 1575-ben Magdaléna leánya második házassága alkalmából peres ügyei vannak. Ő maga is 1578. második házasságra lépett és 1577. Sachs Saxo Ulrik lett utódja a hivatalban. Ennyit tudunk Sommer késmárki lelkészről.

Kicsoda volt a másik szereplő Krossenszky Erasmus? S. L. e kérdésre nem tud megfelelni. Nekem vannak némi adataim e kérdés eldöntésére. Az akkori időben szokásos volt a várlelkészség, mely szerint a nagyobb várurak várnépeikkel és katonáikkal külön községet képeztek és külön lelkészt is alkalmaztak.[3] Már 1559-ben Latzkó János, a hitjavítás egyik buzgó apostola nemcsak Lengyelhonban, de a Szepességen is, nagyon érdeklődik a késmárki ev. várlelkészség ügyei iránt. Mint a késmárki vár ura a nevezett évben egy

[1] Andenken an die 300 jährige Jubelfeier. Leutschau, 1844. S. 37.

[2] Merkwürdigkeiten der Stadt Kesmark. II. 113: Matr. ordinatorum Wittenberg Tom. I. nro 23 haec habet „Anno 1548 feria 4 post Invocavit per D. Pomeranum Johannes Sommer von Kesmark. Prediger daselbst, dahin vollends beruffen zum Predigt-Amt ist ordinirt worden.

[3] V ö. Weber S.-től a „Prot. Egyh. és Isk. Lap" 42. sz.: „A Tökölyi család és az ág. hitv ev. lelkészek". 1889. 35. sz.: „A szepesi vár és a prot. várlelkészség". 1891. 25—26. sz.: „Prot. lelkészség a Dunavecz-váron" és 1896. 29. sz.: „A Tökölyi vár felavatása Schavnikon".

Digitized by Google

Krossenszky Erasmus nevű és késmárki születésű ev. theologust a saját költségén küldött ki Wittenbergába, hogy ott késmárki várlelkésznek avattassék fel.

Ily körülmények között egészen értjük Melanchton ajánlatát a bizonyítványban. Sommer, volt kedves tanítványa, Késmárkon mint lelkész működött és hirdette az evangeliomot a várnak sz. Keresztről elnevezett nagy és díszes templomában. Ugyan e városba kerül Krossenszky is, s még nem rendelkezvén a tapasztalatokról, melyek szükségesek a papi hivatal sikeres vezetéséhez és az ige hirdetéséhez, először a szomszéd várkápolnában, mely még most is remek mintája az olasz építészetnek, nyer alkalmazást. Igy mi sem volt természetesebb, mint az, hogy a mester a felavatási bizonyítványon Sommer tapasztalt lelkésztestvéri és jóakaró indulatába ajánlja Krossenszkyt, a szomszédot, hogy őt kegyes tanácsával támogassa.[1]

Már most még az a kérdés volna megfejtendő, mi módon kerül Krossenszkynek, a késmárki várlelkésznek papszentelési okmánya a pozsonyi lyceum okiratok csomójába? Bizonyos, hogy az egyes tanulók neveit itt is oly módon iktatták anyakönyvbe, mint a wittenbergi egyetemen, hol az volt a szokás, hogy a felavatottak bizonyítványait is szóról-szóra lemásolták és megőrizték az intézet irattárában. Erre céloz Fabó András, ki a szóban levő okmányról mondja: „Dieses Zeugniss ist in der ungarisch. Bibliothek zu Wittenberg befindlich und zwar in dem 5. Bande der Handschriften in 4.“[2] Az sem szenved kétséget, hogy Krossenszky a felavatott magával Késmárkra hozta eredeti papszentelési bizonyítványát, melyet igazolásul a várúrnak, talán a város birájának is bemutatott, ki akkor 1560-ban Schwarz György személyében kormányozta a város ügyeit, de az új egyház tiszta tanára is nem csekély figyelemmel volt. Tökölyi Imre utolsó késmárki várúr Nikomediába bujdosása után a vár minden hozzátartozóval 1703-ban a város tulajdonába ment át és így valószinű, hogy a szóban levő okmány a többi váriratokkal együtt a *város*, vagy az ottani evang. *egyház* birtokába került. Megdönthetlen tény az, hogy Genersich idézett művében vagy az egyik, vagy a másik forrásból merített, midőn szóról-szóra lenyomatja az okmányt és hogy sem Wittenberga magyar könyvtárához, sem pedig a pozsonyi

[1] Genersich II. 115. — Hradszky József: a 24 kir. plébános testvérülete és a reformáczió a Szepességen. Miskolcz, 1895. 305. l.

[2] Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica IV. 245. lap.

Digitized by Google

lyceum okmánycsomagához nem folyamodott, hanem csakis a késmárki gazdag levéltárakat használta fel könyvének megírásánál 1804-ben.

Így állván a dolog, ezekben megállapodhatunk: Krossenszky felszenteltetett Wittenbergában márcz. 25-én 1560-ban, a felszentelési okmány a wittenbergi magyar könyvtár számára lemásoltatott, az eredeti példányt a felavatott magával hozta Késmárkra, melyet 1804-ben Genersich használt és mely talán még most is a város vagy az ev. egyház okmányai csomóiban hever; vagy talán ezen eredeti példány, vagy csak annak másolata Pozsonyba kerülte volna, mi úton és módon? erre a kérdésre még hiányzik a felelet.

Erre az okmányra is ráillik: Jam habent sua fata libelli! Szepes-Bélán, márcz. 25-én, az okmány kiállításának napján.

Weber Samu.

Digitized by Google

EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Nagy lelkesedéssel ültük meg mi is a mult február hónapban Melanchton születésének 400 éves évfordulóját s így el tudjuk képzelni, hogy Németország, vagy legalább annak nagyobbik, a protestáns fele, mindent elkövetett, hogy a nagy férfiú emlékéhez méltó legyen a nagy nemzet kegyeletének kifejezése is. Az ünnepélyt megelőzőleg, már majdnem félévvel előbb jelentek meg a Melanchton-életrajzok, inkább vagy kevésbbé tudományos színvonalon tárgyalva a legtudósabb reformátor életét. Igyekeztek felkölteni az érdeklődést a nép szélesebb rétegeiben és a müveltek között egyaránt azon férfiú iránt, a ki a reformatio szellemi eredményeit ékes tollával oly hathatósan szolgálta és a kit a tanügy terén kifejtett elméleti és gyakorlati munkásságáért hálával és kegyelettel emlegethet nemcsak a protestáns, hanem a katholikus Németország is. A reformátor, a tudós, a praeceptor egyaránt megtalálta a maga népszerű és tudományos legújabb életíróját.

A főemlék, melyet számára emeltek, kétségtelenül a tisztelet és kegyelet emlékoszlopa a szivekben, a mitől — volt idő — meglehetős távol állott a német protestantismus. A külső emlékek között legfőbb a bretteni Melanchton-ház, mely voltaképen egy múzeum, hol a Melanchtontól fenmaradt és reávonatkozó emlékeket gyüjtik össze és a melyben egy külön tanácsterem is helyet foglal emlékünnepélyek és másnemü vallásos összejövetelek számára. Hogy ez épület annál inkább biztosítva legyen, Németország összes protestáns templomaiban kitették e czélra a perselyeket, helyesebben collectát gyüjtöttek, a mi hasonló czélra még eddig sohasem vétetett igénybe. A collecta eredményéről még eddig nem tudunk beszámolni, de nincs kétség az iránt, hogy az Melanchton emlékéhez, mint

Digitized by Google

a német protestantismushoz méltó leend, habár voltak elfogult lelkek, kik a szokatlan collecta ellen felemelték tiltakozó szavukat.

A különböző emlékbeszédek között kiemelkednek a Harnack, Beyschlag, Wendt, Köstlin és Link beszédei, melyek míg egyfelől Melanchton szerepének fontosságát a reformatióban igyekeztek megjelölni, másfelől Lutherhez való viszonyát is tisztázzák és megmagyarázzák azt a némelyek által, már saját korában is, kellő megfontolás nélkül szemére hányt ingadozó magatartását, mely a reformatio szent ügyéhez való ragaszkodásában találja meg a kellő indokát.

„Illustrirte deutsche Volksbibel" czím alatt a napokban füzetes kiadásban magyarázatos biblia jelent meg Németországon, a melyből, hogy annál könnyebben nagy elterjedést vehessen, illustratiók nélkül is rendeztek kiadást. A czélja e vállalatnak, melyben az ótestamentom 3 íves 40—50 füzetben fog megjelenni az, hogy lehetőleg alapos és pontos, szigorúan positiv tudományos alapon nyugvó írásmagyarázatot és alkalmazást csatoljon a bibliához apologetikus irányzattal. Nekünk is szükségünk volna ilyenre, mert az eddigi tapasztalat azt mutatja, hogy a helytelenül értelmezett biblia hozta részben a nyakunkra a baptismust és nazarenismust. Ezeknek betűrágó és alantjáró felfogása ellenében eddig egyedül lehetséges védekezés a jó igehirdetés. A hiányt pótolandó egyik leghathatósabb eszköz a népbiblia volna; ez akadályozná meg részben egyházunknak szétzüllését; ezzel legalább megtudja maga az egyszerű hivő védelmezni magát. Tudjuk, hogy Németországon sok a tudományos kommentár, de eddig kevés volt a nép számára készült biblia, népies magyarázatokkal ellátva. A statisztika kényszeríti most őket e lépésre. Ugyanis az 1890—1894. években a ki- és áttérések statisztikája azt mutatja, hogy a német evangelikus egyház 23,607 lelket nyert áttérés által, míg ugyanezen idő alatt belőle 18,804-en léptek ki. A positiv nyereség tehát 4803 csupán. Azonban ezen főadatokhoz a kellő útbaigazítást a következő részletek nyujtják. Az evangelikus egyházba átlépettek között van 2088 zsidó, 17,002 katholikus és 4517 más kisebb vagy fel nem jegyzett felekezetbeli. Ellenben a kitértek között zsidóvá 61, katholikussá 2794 lett, a többi 15,944 személy pedig a kisebb felekezetek között oszlik szét. Az a veszély, mely a német protestantismust a kisebb felekezetek részéről fenyegeti, leginkább az alsóbb néposztályt támadta meg. Ezen akarnak a Volksbibelek is segíteni. Kérdésbe tehető egészen méltán, hogy ha a német protestantismus azt az óriási tevékenységet nem fej-

Digitized by Google

tené ki a belmissió terén, a melyet kifejt, vajjon a 4803 pluszszal dicsekedhetnék-e? Semmi kétség iránta, hogy nem. Egyensúlyát a római egyháztól belmissiója útján nyert eredménye tartja fenn csupán.

Erős belmissiói tevékenységre van nekünk is szükségünk, hogy a szószékről hirdetett ige a társadalmi életben is gyökeret verjen s gyümölcsözzék. Az a belmissió, melyet a külföld felmutat, örömre hangol bennünket, ha látjuk a protestantismusnak az egész társadalmat átható s átalakító erejét, de szomorúsággal tölt el, ha a mi egyházi életünk kietlenségére tekintünk. Nincs a belmissiónak az az ága, mely munkásokra ne találna, illetőleg a melynek élén nem állanának kitünő lelkészek, tanárok s világi egyének. Az egész társadalom át van hálózva a belmissiói tevékenység ezer és ezer nemétől. A jövendő lelkipásztorokat előre képezik nagy hivatásuk betöltésére és nemcsak elméleti képzésben részesítik, mint a mi theol. seminariumaink. Nálunk a legfőbb gyakorlati képzés a szónoklási képesség megszerzése, a melynél a hanghordozásra és kerekded actiókra gyakorolják a növendékeket, hogy legyenek prédikátorok, ellenben a külföldön a cura pastoralisban már gyakorlati képesítettsége van sok részben a végzett theologusnak. Mostan állították fel Wittembergben a „Fortbildungkurse für Predigtams kandidaten" intézményt, melyben képeztetnek azon lelkész-jelöltek, kik már némi gyakorlati lelkészi tevékenységben részt vettek, valamint azok is, kik még csak most hagyták oda a tanintézetet. Persze, hogy ilyen létesíthető legyen, ahhoz már tevékeny, élő, egyháztársadalmi élet kell, a hol lehet is gyakorlatot szereznie a jövendő lelkésznek. Mi még a legszükségesebb alapvető munkákat is szép és kevésbbé szép szavakkal ütjük agyon.

A jövendő lelkipásztorok gyakorlati kiképzésére vannak berendezve külföldön a konviktusok és internátusok is, melyek közül a mostanában alakult bonni Studentenhausról már megemlékeztünk s most egy másiknak t. i. a Tholuck által alapított Hallében levő „Konvikt für Theologiestudierenden" című intézetnek 25 éves jubileumáról, a mely február 22-én tartatott, adunk számot. Ezen konviktusok és internátusok, lehet, hogy czélszerű berendezés, felszerelés vagy kényelem dolgában a mieinkkel nem versenyezhetnek, de olyan magas czélt szolgálnak a valóságban, mint a mieink elméletben. A gyakorlati jelentőségét ezen internátusoknak bizonyítja az 1896. márcz. 28-án Halleban megalakult „Studentenbund für Mission", mely a mult hó 26- és 28-án, ugyancsak Halleban tartotta meg harmadik conferencziáját. A mi studenteink más-

Digitized by Google

féle Bundokon törik inkább a fejüket. A belmissiónak két örvendetes eseményét kell itten felemlítenünk, melyek közül az egyik a Francke-féle hallei árvaház 200 éves jubileumára való előkészület, a másik D. Bodelschwingh 25 éves jubileuma. Nincs művelt ember, de épen nincsen protestáns pap, ki ne tudná, hogy mi az a hallei árvaház, mely a jövő év július havában 200 éves fennállásának örömünnepét ülheti meg. Felesleges tehát itt is azt fejtegetnünk, hanem a pietismus nagy alapítójának, Frankénak tartozunk annyi kegyelettel, hogy elismerjük róla, hogy egy ily világra szóló intézetért épen nem volt kár „képmutató farizeus" s „szemforgatónak" lennie, a minek kortársai elnevezték A belmissióval ismerősök előtt szintén nagyon ismert és pedig a legelőnyösebben ismert név a Bodelschwing dr.-é, ki Bielefeld-i intézete mellett kifejtett tevékenységére immár egy negyedszázad végéről tekinthet vissza. A jan. 25-én tartott jubileumba a Westfalen-i és rajnatartományi egyház hivatalos körein kívül számosan vettek részt.

Márczius 14-én jubilált a berlini, „Stadtmission" is, mely már 20 év óta működik áldásosan. A berlini városi missió már 1873-ban megkezdődött. Ekkor állott össze hat férfiú, hogy egy egyletet alkossanak a gyülekezet elhanyagolt tagjainak gondozása végett. A beállított egy missionárius lelkészt 1874-ben már egy másik követte. Csakhamar Brückner generalsuperintendens vette kezébe az ügyet és a királyi ház támogatásával vezette a fontos tevékenységet. Azonban akadtak elég számosan, kik ellenség gyanánt léptek fel az egylettel szemben. De 1877-ben újjászervezkedett s kilencz missionáriust és két lelkészt állított munkába. Attól kezdve folyton gyarapodott a missió s ma 40 missionáriust, 10 diakonissát, 12—16 segéderőt tart munkában négy lelkész vezetése alatt.

A külmissió terén Németország 16 evangelikus és hét római katholikus missiói teleppel működik. Az összes missionáriusok száma 910, és pedig 710 evangelikus és 200 katholikus. A német coloniákban ezek közül kilencz evangelikus és hét katholikus telep van. Amaz 162 német és 114 bennszülött segítségével munkálkodik, emez pedig 195 részben német, részben franczia erőt és 34 bennszülöttet foglalkoztat. A missiói iskolák száma ugyanott 226 evangelikus (131 német, 95 anglo-amerikai) és 53 katholikus.

Kelet-Indiában a nő-missió (Frauenmission) az újabb időben örvendetes gyarapodást vett, azonban a még ifjú vállalat nem részesül elég támogatásban. Az egyletnek, melynek központja Leipzigban van, Albert porosz kir. herczeg neje a védnöknője. A mult évben 7752 márka bevétele volt, mely

Digitized by Google

az 5618 márka kiadást fedezte ugyan, de az összegnek viszonylagosan kicsiny volta is eléggé mutatja, hogy még az egylet csak a kezdet stádiumában van.

Madagaskárban, hol a protestánsok száma közel 700,000-re megy s a hol 74 missionárius mellett 1313 bennszülött igehirdető működik, a protestantismus kettős veszélyben forog. Egyfelől — mint már ez említve is volt — a jezsuiták igyekeznek a protestáns missió eredményét elhalászni, a mit — tekintettel arra, hogy eddig leginkább az angolok fejtettek ki e téren nagyobb munkát — a franczia kormány politikai féltékenységből elnéz; másfelől a még nem keresztyén bennszülöttek agyarkodnak a keresztyénekre és a missionáriusokra, mert őket okolják a franczia hódításért.

A chinai missió, daczára a hatóságok ellenszenvének, erősen hódít, még azokon a területeken is, hol p. o. Fukienben 1895. aug. 1. a missionáriusokat és más keresztyéneket legyilkolták. A Hankowban jan. 8-án tartott gyűlése a „Tract-Society" nek már azon szép eredményt jelezhette, hogy a társulat tractatusaiból 1.306,352 forog Chinában közkézen.

Angliában a kedélyeket leginkább a közoktatási törvény tartja még mindig izgatottságban. Ugyanis a kormány által benyujtott javaslat az ú. n. önkéntes iskolák segélyezését öleli fel. Azonban a „Voluntary school" alatt nem a magánosok egyesületei, tehát mintegy aláírás útján fentartott iskolákat, hanem az összes nem-községi iskolákat érti. Ezen iskolák legnagyobb részét az anglikán és katholikus egyház tartja fenn a régi egyházi, illetőleg iskolai vagyonból s legnagyobb számmal a vidéken vannak. A községi iskolák, melyek a mi községi iskoláinkhoz hasonló módon tartatnak fel, leginkább a nagyobb gyárvárosokban találhatók. Az új törvény ezeket nem segélyezi és az ellenzék legnagyobb erőfeszítése mellett sem volt képes keresztülvinni, hogy legalább a szegény gyári munkások megadóztatásával fentartott községi iskolák is annyi segélyt kapjanak, mint az önkéntes iskolák. A segély a tanulók száma után számított fejenkénti 5 shilling. A legnagyobb anomáliának azt tartják még ezen segélyezési módban is, hogy a fejenként számított 5 shilling a tankerületeknek adatik ki, hogy ezek az iskolák szükségleteihez képest adják az egyes intézeteknek a segélyt, vagyis megtörténhetik, hogy egyik iskolára csak 3—4, a másikra 6—7 shillinget fognak adni fejenként. A tankerületek hatóságaiban legnagyobb mértékben az iskolafentartók lévén képviselve, azért általában úgy tekintik e törvényt, mint az anglikán és katholikus egyháznak tett kedvezményt. A bill már átment két felolvasáson s először

Digitized by Google

184, másodszor 205 szótöbbséget nyert a követek házában. Az apporpriocziónál leginkább a segélyösszeg felhasználásának ellenőrzése felett folyt élesebb debatt, de a kormány az ellenzék javaslatát sem fogadta el.

Az anglikán és római egyház ezen billt illetőleg egyetértett, habár máskülönben a XIII. Leo által remélt közeledés épen nem következett be közöttük. Canterbury és York érsekei Leo pápa ama levelére, melyben az anglikán papszentelést érvénytelennek nyilvánítja, egy a kath. egyház összes püspökeihez czímzett, udvarias hangú, de elutasító írásban válaszoltak. Egyebek között ezt is írják: „Elismerjük, hogy a mi testvérünk XIII. Leo pápa által időről-időre írt dolgok gyakran igen meleg s jóakaratú hangon vannak tartva. A közöttünk s közötte levő különbségek s eltérések ugyanazon evangeliumnak, melyben mindketten hiszünk, eltérő értelmezéséből származnak. Örömmel jelentjük ki, hogy személyében sok van, a mi szeretetet és tiszteletet érdemel. De tévedése, mely a római hitben gyökerezik, t. i. látható főt helyezni a láthatatlan helyére, elrabolja jószavai békés gyümölcsét."

Az angol traktátus-terjesztő társaság kiterjedt munkálkodásáról nincs mit írnunk, úgy is általánosan ismert, azonban tekintettel a magyar prot. irodalmi társaság legújabb határozatára, mely a „Koszorú" kis füzetei helyett egyelőre terjedelmesebb füzeteket akar adni, felemlíthetjük, hogy újabban ott is, főleg a „Horner és fia" czég hasonlóval tesz kisérletet. Eddig traktátusokat terjesztett, de most már nagyobb füzeteket ad. melyek két hetenként jelennek meg s számuk már a fél millió felé jár. Van füzet, mely 50,000 példányban forog közkézen.

Spurgeon emlékére egy társaság alakult, melynek feladata a Spurgeon beszédeit terjeszteni. Körülbelől 5000 ember foglalkozik ezen prédikácziók osztogatásával, behálózva egész Nagy-Brittaniát s a társaság alapítása óta körülbelől 1 millió példányt terjesztett már el.

A franczia protestánsok úgy a klerikálisok, mint az atheusok részéről erős támadásnak vannak folyton kitéve. Legközelebb a kamarában egy d'Hugues nevű klerikális képviselő azért interpellálta a kormányt, hogy miért tiltotta el Langenieux bibornoknak, hogy a saját érseki palotájában, Reimsban katholikus kongresszust hívjon össze, holott megengedte a protestánsoknak, hogy Lyonban 104 franczia-országi és algiri presbyterök zsinatot tarthasson, a hol pedig a felekezeti béke megbontására szolgáló dolgok történtek. Ugyanis p. o. Sedanban P. Gouldennek zsinati megnyitója, midőn a

Digitized by Google

XVI. és XVII. századbeli atyáknak az üldözések között is megőrzött hitére hivatkozott, ezen szavakat is használta: „ez az erős hit volt az, a hatalom, mely a római egyház tagjainak felét elszakította". Majd fájdalommal említi fel az interpelláló, hogy a protestánsok csekély számuk daczára is kezükben tartják a pénzügyet, közigazgatást, az iskolákat, sőt a rendőrség $^3/_4$ része protestánsokból áll. Azonban de Witt Conrad beszéde után, melyben a vallásos türelmetlenség ilyen megnyilatkozásait elítélte s a franczia protestánsok jó hazafiságát védte, a kamara mindkét interpelláczió felett napirendre tért, kijelentvén, hogy az állam mindenik felekezetet egyenlő elbánásban kívánja részesíteni.

A mindjobban jelentkező pápista türelmetlenség a protestánsokat is tömörülésre inti. Igy p. o. az említett lyoni konferenczián a protestánsok positiv és liberális irányzatának képviselői, Commision permanente és a Delegation liberale érintkezésbe lépve egymással, a f. évi januárius hónapban Párisban közös gyűlést tartottak Comnission fraternelle név alatt, hogy a két szétvállott egyház között egyesülést hozzanak létre. Első közös lépésök a madagaskari protestánsok érdekében a gyarmatügyi miniszterhez intézett kérés volt, továbbá elhatározták, hogy a sajtóban újabban a protestánsok ellen megjelent támadásokra egy nyilt levélben felelnek.

Ugyanezen alkalomból két kiküldöttjük által tisztelegtek a cultusministernél is, bejelentvén a mult lyoni zsinatjuk tárgyát. A minister látható örömmel vette tudomásul ezt az egyesülési szándékot, azonban ez nem akadályozza meg a hatóságokat abban, hogy p. o. mint Párisban is tették, el ne tiltsák azon női kórházlátogatókat, kik a betegeket vigasztalni jártak s el ne rendelje a vallásos tárgyú műveknek és bibliáknak a közkórházak könyvtáraiból való eltávolítását.

Belgiumban az ú. n. missiói egyház törekszik, hogy a protestantismust ezen katholikus Eldorádóban fentartsa és terjeszsze, Hollandiában pedig a folyton erősödő katholicismussal szemben Quast utrechti lelkész a „protestáns népszövetséget" alkotta meg. Hasonló egylet jött létre Rotterdamban is „Németalföldi protestánsok egyesülete" néven. A czélja mindkét egyesületnek békés és inkább védelmi, a mennyiben a protestáns öntudatnak fejlesztésén és erősítésén fáradoznak.

A socialismussal nemcsak az államnak, hanem az egyháznak is megvan a baja, A német protestánsokat a különböző „egyházi", keresztyén", „evangelikus" socialismus lázban tartja s mindenik a socialis bajok orvoslásán fáradozik s az alatt egymás ellen való támadásukkal önmagát az egyházat

Digitized by Google

emésztik. A socialismus ellenben nem sokat törődik a jó akarattal, sőt mint legutóbb Svájczban, egyenesen a cultusbudget eltörlésére tör. Ugyanis összehozták a törvény értelmében a népszavazáshoz szükséges 2500 aláírást és most népszavazást provokálnak arra, hogy az állami költségvetésből a cultusbudget töröltessék. Az eredményt mindenfelé kivánesian várják Svájczban s Németországban egyaránt.

A római katholikus egyház mindenütt harczra készen és nagy harczi kedvben van. A pápai almanach, a „Gerarchia catholica", a föld kerekségén élő katholikusok számát 240 millióra becsüli. Kétségtelenül óriási szám és szép eredmény, ha való. És ha a számnak megfelelő szellemi erővel rendelkeznék, nemcsak hazánkban, hanem e földön mindenütt végveszélylyel fenyegetné a protestantismust. A 240 millióból Európára 164 millió, Ázsiára 10 millió, Afrikára több mint 2 millió, Amerikára 60 millió és Ausztráliára 854,000 lélek esik.

Mint általánosan tudva van, ez egyháznak legfőbb erejét a jezsuita szerzetrend képezi, mely 1896-ban 14,250 tagot számlált. Ezelőtt két századdal ennyi jezsuita elkormányozta a világot, de ma mégis a multhoz képest inkább szám ez, mint hatalom. Ezen nagyszámból a németországi „Assistentia", hova Németország, Hollandia, Belgium, Galiczia, Ausztria-Magyarország tartományok tartoznak, 3867 tagot számlál. A mi illetőségünk itt lakik nálunk. Azonban a németországi provinczia 1203 tagból álló jóltevő-csapatát az ú. n. jezsuita törvény a külföldön kényszeriti élni.

A római egyháznak jelen évi történetében a jezsuita rendnek nagy fontosságánál fogva legkimagaslóbb eseménye lesz a Canisius Péter sírjához 1897. július 1. táján megindulo nagy bucsújárás. Ugyanis a nagy kátéíró s szent halálának háromszázados évfordulója 1897. deczember 21-ike, a mely alkalomból a schweizi kath. püspökök s a Pius-egylet Freiburgba július 1-től 1898. november 1-ig tartó bucsút rendeznek Canisius sírjához.

A római katholikusok nagyra vannak vele s egy életírója már életében szentnek, Németország apostolának s Európa tanítójának nevezi őt. Ily nagy igények mellett mi csakugyan elbújhatunk, mert a legtudósabb reformátor is csak „praeceptor *Germaniae*" volt. *p—f.*

Digitized by Google

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

A zsidók története Sopronban, a legrégibb időktől a mai napig. Az izr. magyar irodalmi társulat által jutalmazott pályamű, írta *dr. Pollák Miksa,* soproni rabbi. Hetvenöt kiadatlan okirati melléklettel. Budapest, 1896. 379. lap.

A még csak harmadfél éve fennálló Izr. Magyar Irodalmi Társulat már eleddig is élénk működést fejtett ki. Jól megszerkesztett évkönyveket bocsátott közzé s a millennium iránt azzal rótta le adóját, hogy nagyobb szabású pályázatot hirdetett valamely hazai hitközség történetének megírására. A beérkezett munkák közül dr. Pollák Miksa soproni rabbinak előttünk fekvő könyve lett a nyertes.

Úgy véljük, a megítélés nem is volt méltánytalan. A pályadíjazott művet annyi jeles tulajdonság tünteti ki, hogy joggal tarthat nagyobb figyelemre számot. Nem specialiter felekezeti érdekkel bír, hanem általános tudományos színvonalra emelkedik. Szerzőjében a zsidó pap nem nyomja el a megfontolt historikust, ki magasabb szempontból nézi a viszonyokat és általában — ha nem is mindig — elfogulatlanul birálja meg a tényeket. Ez legyen dr. Pollák Miksa eljárásának legnagyobb dicséretéül mondva. Pontos és lelkiismeretes munkát végzett: fölkutatta a soproni zsidók történetének legapróbb részleteit is, szorgalmasan böngészett a soproni levéltárban, meg a Codex Diplomaticusban. E részben könyvéhez mellékletül 75 történeti érdekességű okiratot mellékel, melyek az 1324—1766. közt letelt hatodfélszáz évre vetnek világot.

Minthogy az események eredő okainak a legvégső száláig is utána jár, műve egész korrajzzá domborodik ki, úgy, hogy kicsiben tulajdonképen tükre az egész hazai zsidóság történetének, kivéve a szellemi életet, mely a soproni zsidók közepett a körülményeknél fogva nem ölthetett nagyobb mérveket.

Az alábbiakban megkisértjük dr. Pollák Miksa kutatásainak eredményét röviden összefoglalni.

Digitized by Google

Valószinű, hogy a honfoglaló magyarok közt már voltak zsidóhitűek, mint hogy a rokon kozárok törzse a VIII. században fölvette a zsidó hitet, a honfoglalókhoz pedig kétségtelenül csatlakoztak kozárok. Annyi pedig történetileg igazolt tény, hogy 935-ben Magyarországban már laktak zsidók. kik teljes jogokat élveztek, sőt politikai szerepet vittek, mint többek közt egy Teka nevű zsidó várispán (comes). Ez II. Endre alatt a sopronmegyei Röjtökörnek volt ura.

Hogy Sopron városában, melynek eredete Kr. u. II. századba vihető vissza, mikor telepedtek meg zsidók, az homályos. Maguk a soproni zsidók azt erősítették 1526-ban, hogy őseik már a X. században itt laktak, de ezt bizonyítani nem lehet, minthogy az 1317-iki tűzvész alkalmával a város irományai a lángok martalékává lettek. Igy először 1224-ben hallunk a soproni zsidókról, Róbert Károlynak egy rendeletéből, melyben ő úgy a keresztyének, mint a zsidókat királyi oltalmáról biztosítja. Igy tehát a zsidók Róbert Károly szavai szerint is «szabad állásuak»-nak (liberae conditionis) tűnnek föl e korban. E kiváltságot azonban nem sokáig élvezhetik, mert Nagy Lajos kiűzte őket az országból. A soproni zsidók így kivándoroltak és Ausztriában, a szomszédos Német-Ujhelyben telepedtek meg. A számkivetés azonban nem tartott sokáig, mert Nagy Lajos, minthogy szüksége volt a kereskedő elemre, a zsidók kikergetése által pedig megfosztotta magát ettől, 1360. kelt rendeletét 1364. visszavonta. Sopronban megszaporodott a zsidók száma, 1379-ben a 2000 főre rúgó lakosságnak $^1/_{25}$ részét képezték, bírták a városnak $^1/_7$ részét és nagyobbára jó módban éltek. E jó mód Zsigmondnak ötven évi uralma alatt (1387—1427) tetemesen megcsappant. A király óriási adósságai fizetéséhez a zsidóságnak is hozzá kellett járulnia; így a soproni zsidókra 3000 arany forint és 500 kamara forint roppant összeget vetettek ki, azaz hatszor annyit, mint magára Eperjes városára. Nem is tudták egyszerre leróni, csak nagy sokára, nagy nehezen. Ezért Zsigmond pártfogásban is részesítette őket, a mennyiben 1431. előtt külön királyi szabadalom-levelet adott nekik.

Annál keservesebb napok virradtak rájuk Albert özvegye, Erzsébet alatt (1429 – 1442), mikor a soproniak bástyával vették körül a várost, e miatt több polgár házát le kellett rombolni, kik most a belvárosban lakó zsidók hajlékaival akarták magukat kárpótolni. A királyné már-már négy házba akarta összeszorítani a zsidóságot, mikor pénzzavara miatt kénytelen volt Sopront III. Frigyes császárnál zálogba vetni, ki erélyesen védelmébe vette a szorongatott zsidókat. Békességben vannak ezután egészen a gyönge II. Ulászlóig, mikor beköszönt az általános fejetlenség. 1490-ben Sopron városa az egész zsidóságot egy szálig börtönbe veti, kijelentvén, hogy csak azon föltétellel bocsátja őket szabadon, ha a soproni

Digitized by Google

polgárok összes adósságait elengedik. Corvin János hiába emeli föl szavát érdekükben, végre is csak a hatalmas Szapolyai István nádor parancsára menekülhetnek meg. Ugyancsak Szapolyai beleszólására fogadják föl 1496-ban Sopronba a Németújhelyből elhajtott zsidókat, kik visszaszármaztak szép apáik szülőföldjére.

II. Lajos alatt sem javult a helyzet. A zsidókra váltig rendkivüli adókat vetnek ki. A tanács rájuk kényszeríti a megalázó «zsidó-jel»-et, eltiltja számukra vasárnapon az adást-vevést, mindenféle rendszabályokkal nyomják és zaklatják őket.

A mohácsi vész után a Szapolyait királynak választó országgyülés kimondta többek közt a zsidók kiüzését Magyarországból (nov. 10.). E határozatot, mely Verbőczy indítványára hozatott, a zsidók hazafiatlanságával okolták meg. A mohácsi vész után bünbakot kellett találni s e czélra a zsidóságot fölöttébb alkalmasnak vélték. Hozzájárult ehhez még a vallásos fölgerjedés, mely a pogány törökkel való harcz közepette a keresztyén országban életre kelt. Közrejátszott tényezőként a *haszon* is, mely a zsidók számkivetésével a városokra származhatott.

Sopron város 1526-ban már 4000 forint tőkével tartozott a zsidóknak. Ez adósságtól szabadulni akart, de úgy, hogy vagyonukat le lehessen foglalni. A tanács geniális furfangot eszelt ki. A polgármester néhány soproni polgárral úgy ecsetelte Mária királynénak a helyzetet, hogy a zsidók ki akarnak költözni a városból. Engedje meg ezt a királyné, de egyszersmind azt is, hogy a zsidóknak pénzét és ezüstjét az ország és város szükségletei javára visszatarthassák. A királyné lépre ment, mire a város kimondotta, hogy a zsidóknak egy óra lefolyása alatt Sopron városából távozniok kell, különben karhatalommal távolittatnak el, mely esetben életük is veszélyben forog. Az erőszaknak engedni kellett. A zsidók elvonulása után a soproniak rátörtek házaikra, javaikat elharácsolták és a «zsidókönyveket», az adósságok jogérvényes jegyzékeit elrabolták.

A kiüzött földönfutók nem hagyták abba a dolgot, fölkeresték Pozsonyban Máriát és föltárták előtte a szomorú tényállást. A királyné erre ráizent Sopronra, fogadja vissza a zsidókat és vagyonukat — melyet az ő egyenes parancsa ellenére maguknak foglaltak le — téritse meg. A vérszemet kapott soproniak azonban ellenszegültek, könyörgő követséget küldtek a királynéhoz és kieszközölték, hogy a zsidóknak járó adósságaik kamatait elengedték, a tőkét azonban egy év leforgása alatt vissza kell fizetniök. Ámde ugyanaz a királyné október 14-én kibocsátott rendeletében megengedi, hogy a zsidókat nem kell többé visszafogadni Sopronba. Emez ingatagság egyrészt gr. Brandenburg György befolyására, másrészt a politikai alakulásokra vezethető vissza. Ferdinándnak vigyáznia kellett, hogy Sopront, e kiváló sztratégai pontot, magára haragítván, el ne veszítse.

Digitized by Google

Az elűzött zsidók most a jogorvoslás terére lépnek, pört indítanak Sopron városa ellen. Nyolcz esztendeig húzódik az egyenetlen harcz. Hosszas vajudás után 1557 szeptemberében megszületik a visszafizetést elrendelő ítélet, de az elkergetett zsidók csak 1529-ben helyeztettek vissza Sopronba. Ez is rövid ideig tartott. 1534-ben a zsidók királyi hatalomszó által «örök időkre» száműzettek Sopron városából.

A Sopronból kihajtott zsidók a szomszédos Nagy-Mártonban, Kis-Mártonban, Kaboldon és Fraknóváralján leltek menedéket. A raboldi Weisspriach János báró és a fraknói Teuffel Mátyás hathatós védelemben részesitették a földönfutó zsidókat, kik a földesúri hatalom alatt most jobban éltek, mint a királyi fönhatóság alatt. Zselléri helyzetet foglaltak el és megótalmaztatásukért busás adókat fizettek. Mint zsellérek, Sopronba is bejárhattak adni-venni. Vonzotta őket a zsinagógájuk, mely még állott, és a város falain kívül a temető. Szemet szúrt ez a városnak és 1537-ben bérbeadta a zsinagógát, a temetőt pusztává tétette, a zsidókat pedig amaz őrv alatt, hogy a törökökkel egy húron pendülnek, teljesen kitiltotta a városból.

Mily eredménynyel járt a városra a zsidók elűzése? Bizony, az ehhez fűzött vérmes remények nem teljesedtek. A kereskedők és iparosok verseny hiányában fölemelték áraikat, nagy drágaságot idéztek elő. A zsidó uzsorások helyét keresztyének foglalják el, terjed a szegénység, melyről azt mondja az 1595-iki községi jegyzőkönyv, hogy «lehetetlen tovább kitartani». Hát az erkölcsök javultak-e azóta, hogy Sopron zsidók nélkül volt, kiket a soproniak az összes bűnök terjesztői gyanánt állítottak oda? 1589-ben kétségbeeséssel írja a községi képviselet, hogy «a bűnök napról-napra jobban terjednek és elharapódzanak». Érdekes különben, hogy a soproni német nyárspolgárok nem csupán a zsidókkal bántak szükkeblű rövidlátó módon, hanem a magyarokkal is, kiket szenvedélyesen gyűlöltek. 1593. a tanács elhatározza, hogy «idegen magyaroknak a városban éjjelre sem szabad szállást adni. Magyar ember házat Sopronban nem vehetett, legelőt nem használhatott, gabonát nem vásárolhatott, mert a «magyarok a törököknek szállítják azt». 1620-ban így sóhajt föl a képviselet: «Hogy nekünk most már a magyarokkal kell élnünk és tőlünk nem szabadulhatunk meg!»

A XVII. században a zsidók helyzete egyre rosszabbul. II. Ferdinánd idejében törvényerőre emelkedik a pozsonyi országgyűlés ama határozata, hogy a zsidó vámosokat el kell mozditani (1630.). III. Ferdinánd hitetleneknek és semmi lelkiismerettel nem bíróknak mondja a zsidókat, kik az ország jogaiból ki vannak zárva. (1646.) Soha magyar földön így elnyomva, megbélyegezve még nem voltak, mint a XVII. században és egyedül a főurak és nemesek tartották őket Magyar-

Digitized by Google

országon, épúgy, mint a mohácsi vész előtt a királyok hatalma. Sopronmegyében az Eszterházy herczegek erélyesen pártfogolják őket, különösen Eszterházy Pál, a «Mars Hungaricus» szerzője, ki 1655-ben kicsikarja a makacs Soprontól a zsidók szabad bemehetésének jogát. Ugyanezt teszik Draskovits Miklós és Battyányi Kristóf grófok. Éjjeli szállást azonban nem adnak Sopronban zsidóknak és dupla vámot rónak rájuk. 1740-ben minden oldalról szorongatva, a sopron- és vasmegyei zsidók előtt megnyílik a város. A kor szelleme mind több engedményt követel és 1766. már a zsidók hétfőtől péntekig a városban szabadon időzhettek és mindennemű dolgokkal üzérkedhettek. II. József alatt ébredni kezd a szabadság és az 1781. okt. 24-én kibocsátott türelmi rendelet nagyot lendít a zsidók fölszabadításának ügyén is. A földmívelés, fuvarozás, szabó, varga, kőmíves, ácsmesterség, festészet, szövés stb. gyakorlása rendre megengedtetett nekik. 1785. eltörülik a rájuk kivetett személyvámot.

E közben a franczia forradalom érlelte szabadságeszmék hazánkba is eljutottak és az 1790. országgyűlésen szóba került a valláskérdés, tehát a zsidóügy is. Ezalatt két zsidó fölhasználja az alkalmat és merészen letelepedik Sopronban, hol 1526 óta zsidó állandó lakással nem bírt. A város nem távolíthatja el őket a zsidóügy letárgyalásáig, mi 1825-ben következik be: ekkor pedig megengedik a zsidóknak, hogy országszerte lakhatnak, sőt még a szabad királyi városokban is szerezhet minden család egy-egy házat, azon korlátozással, hogy a zsidók az összes házaknak csak egy százalékát bírhatják. A karok és rendek egyhangúlag elfogadják e javaslatot, csupán csak három város ellenezte: Sopron, Pozsony és Lőcse.

1840-ben alakult meg a soproni zsidó hitközség, melynek története már a jelenkorba vág. Az 1891-iki népszámlálás szerint a gyülekezet 1632 lelket számlált. — *k.*—

Grádeczi Stansith Horváth Gergely és családja. Történelmi korrajz a XVI. század második felében. Írta és a „Szepesmegyei történelmi társulat“ segélyezésével a millennium alkalmából kiadta *Wéber Samu.* Késmárk, 1896, Sauter Pál nyomása. Kis nyolcadrét, 148 lap, ára? Kapható a szerzőnél.

Az ezredév alkalmából megjelent monografiák egyik darabja, melyet azonban csak most kapott meg folyóiratunk szerkesztősége.

G. S. Horváth Gergely életrajzában a szorgalmas szepesbélai lelkész olyan férfi életét mutatja be, ki egész életében szóval és tettel a protestáns eszme embere volt. Hitbajnok és iskola-alapító, ki a tudományt híven fejlesztette, istápolta, a valláserkölcsi életet gondosan ápolta és az egyházat, iskolát nagy áldozatokkal támogatta. Tette pedig mindezt nem haszonlesésből, hanem meleg ügyszeretet-

Digitized by Google

ből és szent lelkesedésből, híven áldozva e szent czélokra idejét, vagyonát, munkásságát és ifjú életét.

A kis monográfia 11 fejezetre oszlik, melyek elseje a Horváth-család szepesi otthonát, a regényes fekvésű Nagy-Előrt írja le, fekvésében, mult és jelen viszonyaiban. Nagy-Előr ősrégi hely, 1556-ban ruházta át Ferdinánd király H. Márkra, hithősünk édes atyjára. A család egész 1801-ig bírta, a mikor a férfiág kihaltával női ágon a Szirmay, illetve a b. Mednyánszky-családra szállott.

A II. fejezetben hithősünk atyjának Horváth Márknak a törökök ellen Szigetvár védelmében kifejtett vitézségét, Ferdinánd király által a Varkoch-család szepesi birtokaival való megjutalmaztatását és bárói rangra emeltetését beszéli el szerző; egyszersmind elmondja, mily buzgó támogatója volt H. Márk Baranyában a reformáczionak, mily benső barátságban élt Szegedi Kis Istvánnal s mennyit köszönhet az áldozatkész főurnak a dunamellék reformáczionja. A III. fejezet H. Márk és kiskorú fia, H. Gergely vagyoni viszonyainak ismertetésével foglalkozik, kik egyik leggazdagabb főúri családja voltak az országnak.

Horváth Gergely Körmenden, 1558. aug. 1-én született; édes anyját korán, atyját szintén nemsokára elveszítvén, neveltetését mostoha anyja és gyámja, Nádasdy Tamás nádor tiszta protestáns szellemben vezették. Tanult Wittenbergben és Strassburgban; megfordult Baselben, Genfben, Paduában, Nürnbergben, Boroszlóban, Drezdában, Prágában. (IX. fej.). Tudományos műveltségét bizonyítja az, hogy Wittenbergben tanári rangot nyer és előadásokat tart, itthon szép könyvtárt szerez, maga is irogat (V. fej.) s Nagy-Előrön magasabb iskolát alapít 1584-ben, ebben dialektikát, rhetorikát és ethikát ad elő. E mellett a nagy-előri egyháznak is buzgó patronusa, szép templomának áldozatkész építtetője volt (VI. fej.), sőt a szomszédos szepességi helységek s különösen Szepes-Béla városa is sok jót látott H. Gergelytől és utódjaitól (VII. fej.). Részt vesz kora tudományos és különösen theologiai harczaiban is s mint buzgó lutheránus, «De coena Domini» cz. 1588-ban megjelent művében küzd a crypto-calvinisták ellen, megjelenik a híres csepregi colloquiumon 1591-ben, melynek történetét maga Horváth Gergely írta meg. Majd a bártfai, eperjesi, lőcsei, késmárki synoduson és colloquiumon igyekezett az úrvacsora miatti szakadásnak elejét venni, de fájdalom, sikertelenül (VIII. fej.).

Horváth G. korán 1597. jan. 4-én 49 éves korában halt meg, neje, Sembery Euphrosina még korábban, 1896. okt. 9-én hunyt el. Két fiok, Márk és Boldizsár korai árvaságra jutottak (X. fej.), de derék emberekké nevekedtek. Márk egészen atyja nyomdokain haladt: tudós tanár és buzgó iskolapártfogó volt. A nagy-előri iskolánál alumneumot alapított. Hasonló szellemben működtek utódai is, kik a XVII. század végén üldözött protestánsoknak buzgó oltalmazóik voltak, s kik közül később is áldozatkész egyházi felügyelők kerül-

Digitized by Google

tek ki (X. fej.). Sőt a szomszédos Svabócz, Batizfalva, Késmárk és Nagy-Lomnicz egyházai és tanintézetei is sokszorosan élvezték a hitbuzgó Horváth-család nagylelkű áldozatkészségét (XI. fej.).

Mindezeket a dolgokat eredeti források alapján nagy szorgalommal, alapos tudással és lelkiismeretes pontossággal írta meg Wéber, kinek oly sok érdeme van a Szepesség és a felvidék történetének feldolgozása körül. Az értékes monográfiával nehány eredeti oklevél szövegét is kinyomatta. E tekintetben Wéber könyve megbízható forrásmű. Sajnos azonban, hogy a mű hiányos kidolgozása s különösen idegenszerű nyelvezete messze mögötte marad az adatgyűjtésben oly kiváló szorgalomnak és történetírói megbízhatóságnak. Ám azért tudományos értéke így is van a munkának s elismerésünket így is készséggel nyilvánítjuk a nagyszorgalmú szerzőnek.

Váradi F.

Értesítő a nemzetközi unitárius konferenciáról. Az intéző bizottság közreműködésével szerkesztette *Boros György* titkár. Magyar és angol nyelven. Kolozsvár, 1897. Gombos F. nyomása, 182 + 18 lap, ára?

A hazai unitáriusok angliai és amerikai hitfeleik részvételével a millennium alkalmából nagyobbszerű konferenciát tartottak Budapesten, 1896. szept. 6. és 7. napjain. Ennek a konferenciának a lefolyását, jegyzőkönyvét, az üdvözleteket, a beszédeket és felolvasásokat közli a fenti czím alatt megjelent csinos kiállítású, két nyelvű Értesítő.

A konferenciát megnyitó isteni tiszteleten *Gál* Miklós, budapesti lelkész tartotta az imádságot, *Ferencz* József püspök az alkalmi beszédet. Az angol és amerikai vendégeket *báró Petrichevich* Horváth Kálmán főgondnok és *Székely* Ferencz, budapesti gondnok üdvözölte. A köszönő válaszokat *Dowson*, a brit és külföldi unitárius társulat elnöke, *Williams*, az amerikai unitárius társulat képviselője mondották, míg *Fayler* versben üdvözölte a konferenciát, *Tagart* L. és *dr. Chester* az ifjúsághoz intéztek beszédeket.

A beszédek és felolvasások során *Dániel* Gábor főgondnok elnöki megnyitója, *Boros* György jelentése, *Péterfi* Dénes lelkész felolvasása (A mi a vallásban változó és maradandó), *Dowson* felolvasása (Az unitarismus jelen állása és kilátása Angliában), *dr. Smith* értekezése (A biblia-tudomány), *Kozma* Ferencz tanfelügyelő tanulmánya (A lelkészi hivatás jelentősége egyházi, vallási és nemzeti szempontból) s végül *Ferencz* József püspök záróbeszéde olvasható.

A beszédek, felolvasások és tanulmányok következetes unitárius szellemben vannak tartva, a mi egészen természetes. S ha más lélek és más szellem nyilatkozik is meg munkálataikból, mint

Digitized by Google

a minőt a mi evangeliomi protestáns hitünk és vallásunk követ és követel, mi mégis elismeréssel emeljük ki azt a páratlanul lelkes együttérzést, azt a nemes lelkesedést és testvéri szeretetet, mely a konferenczián megnyilatkozott s melyet a fenti Értesítő ékes szavakban és bizonyára egészen híven tolmácsol. Az unitárius hit tartalmáról és igazságáról mi ugyan nem sokat tartunk, de az unitáriusok hitbuzgóságát, összetartását és tevékenységét csak tisztelettel és méltánylással tudjuk emlegetni. Azt azonban a mai kor divatos nagyzásának tartjuk, hogy magyar unitáriusaink az 5—6 külföldi unitárius részvételével tartott konferenciájukat a sokatmondó «nemzetközi» jelzővel sallangozták fel. Magyar unitárius konferenczia volt az, nehány külföldi hittestvérök jelenlétében, kik az amerikai és az angliai unitáriusok képviseletében jelentek meg. *S—s.*

A felső-bányai evang. reform. egyház multja és jelene. Főbb vonásaiban ismerteti *Nagy* Lajos felső-bányai ev. ref. lelkész. Nagybánya, 1896. Nánásy István könyvnyomdája, 127 lap, ára 60 kr. Kapható a szerzőnél.

A millennáris monografiák közül való munka. Nem úttörő a mű, de azért sok új adatot hoz felszínre. Lugossy Józsefnek 1846-ban írt kézirati ismertetését és Kovács Gusztávnak 1866-ban készült monografiáját sokban felhasználó, de még több tekintetben kibővítő dolgozat.

Felső-Bányán 1530-ban a Luther-féle reformáczió magvát hintették el, de 1567 óta a Kálvin-féle protestantismus gyökerezett meg. Előkelő kálvinista egyház volt, Rákóczy György a híres Graduallal ajándékozta meg, melyet az egyház most is kegyelettel őriz. Szent edényei is ősrégiek, ú. m. 1533-ból, 1639-ből stb. De azért hézagtalan története a XVI. és XVII. századból nem állítható össze. A török, a kurucz és a labancz háborúskodások alatt sokszor kirabolták, feldúlták ezt a bányavárost. 1687-ben a szomszédos Nagy-Bányára költözött jezsuiták megfosztják templomától, iskolájától, paplakától. Anyakönyvei is csak 1702 óta vannak meg. Az üldözött egyház az elvett kőtemplom helyett 1693-ban csak szegényes fatemplomot építhetett s azt is a városon kívül. A XVIII. század folyamán ez a templomuk mindvégig meg volt, de egyházi és vallási békéjöket folytonosan zavarta az uralkodó római egyház s a vele szövetkezett osztrák kormány. Mostani csinos kőtemplomát 1890-ben építtette és vette használatba a törekvő és áldozatkész gyülekezet.

Az iskolaügyet illetőleg Felső-Bányán már a XVII. század óta magasabb iskola állott fenn. Latin, görög nyelv, logika, dialektika és theologia szorgalmasan taníttattak benne. Rector állott az élén s mellette praeceptorok működtek. 1672-től az iskolamesterek névsora és az iskolai törvények is fenmaradtak, miket egész teljességében

Digitized by Google

közöl a monografia; sőt a jelen századból a főgondnokok, a gazdák (kezelő gondnokok), egyházi jegyzők, pénztárnokok, presbyterek, harangozók és egyházfiak névjegyzékét is összeállította a szerző. Ki van továbbá mutatva a belhivatalnokok fizetésének, az egyház vagyonának és jövedelmének fokozatos emelkedése, valamint az egyház azon jóltevőinek a névsora is, a kik kezdettől fogva maig a gyülekezet czéljaira nagyobb adományokat és hagyományokat tettek.

A füzet végén az új templom felavatásakor mondott imák és beszédek olvashatók, nevezetesen *Nagy* Lajos utolsó imádsága az ó-templomban, *Dicsőfi* József felavató imája, *Soltész* János felavatási beszéde, *Nagy* Lajosnak az egyház multjáról szóló buzdító beszéde, *Nagy* Elek keresztelési beszéde és *Magos* Ferencz utóimádsága.

A füzetnek legerősebb oldala az adatok gondos összeszedése. E tekintetben nagy helyi érdekkel és értékkel is bír. A feldolgozás kevesebb történetirói ügyességre vall, de nyelvezete jó, magyaros.

V.

---

b) Külföldi irodalom.

Ritschl: **Nietzsche's Welt- und Lebensanschauung** in ihrer Entstehung und Entwicklung dargestellt und beurtheilt. Freiburg i. Br. und Leipzig 1897. (Mohr). 58. l. Ára 1 márka.

E mű Ritschl bonni tanárnak a sokat emlegetett bonni szünnapi cursusban tartott egyik akadémiai előadása bővített kiadásban. Tárgya Nietzsche, a két évvel azelőtt megőrült lipcsei philosophus világnézete a prot. keresztyénség álláspontján föltüntetve és megbirálva. A milyen isoláltan állott N. életében az ő különös elméletével; olyan tragikus volt a vége. Barátjai alig voltak, ellensége annál több. Elnevezték «morális anarchistának», «a hazugság fejedelmének», «a hatalom s az elnyomás prédikátorának», «őrjöngőnek» stb. s a theologusok úgy bántak el vele, mint egy «modern antikrisztussal». Minden tekintetben eredeti egyéniség s felette elegáns és szellemes iró, kiről méltán mondották nagyszámú kritikusai, hogy «ein Kämpfer gegen seine Zeit». Tanait e három műbe tette le: Zur Genealogie der Moral, 1887.; Jenseits von Gut und Böse. 1887. s Also sprach Zarathustra, 1884—1891. E művek teljesen érett kifejlődésében és egységes keretben foglalják magukban azt a világnézetét, a melyről Falckenberg méltán jegyezte meg az ő újabb bölcsészettörténetében, hogy az «romantischer, libertinistischer, egoistischer, aristokratischer, beziehungsweise autokratischer Anarchismus».

Műveiből 1895 óta Kögel rendezett sajtó alá egy összkiadást Lipcsében, a melyből eddigelé 11 kötet jelent meg. Cynicus tartalmuk s szertelenségük mellett is irodalmilag véve a világirodalom legelőkelőbb

Digitized by Google

termékeihez tartoznak. Képekbe és hasonlatokba, olykor rejtélyes kifejezésekbe öltözteti legeredetibb és legmerészebb gondolatait. Inkább aphoristikus feuilletonista író, mint rendszeres tudós és gondolkodó. Új és paradox, de mindenkor szellemes gondolatai, a melyek azonban a szigorúan tudományos-philosophiai jelleget s a rendszeres összefüggést nagyon is nélkülözik, a középkori Rajmundus Lullus találékonyságára s az újabbkori Giordano Bruno merész képzelődésére emlékeztetnek. Mondja is egyhelyütt «Götzendämmerung» című művében: «Bennünket sohasem fognak megérteni — innen a mi tekintélyünk».

Elméletét a következő tételekbe foglalhatjuk össze: A való életben az igazság utáni törekvést «a hatalomhoz való akarat» vezeti. Ez az ő anthropologiai és morális főelve, ép azért modern korszellemünk alaphibáját az értelem és az életösztön közötti ellenmondásban látja s minduntalan hangsúlyozza, hogy az igazság segítségével a személyiség hatalmát és életteljességét kell emelnünk és fokoznunk az egész vonalon. Nem egyedül az értelmet, hanem az ember egész egyéniségét kell kielégítenünk s itt közelebbről Nietzsche egyéniségében épen azok az életösztönök az uralkodók, a melyek az ember hatalmáról és parancsoló úri lényegéről tanuskodnak. Mert hát szerinte «az ember lett és nem teremtetett». Feladata és czélja: «Legyen, fejlődjék, haladjon tovább!» Ép azért új morálján ak követendő vezérelve így hangzik: «Tégy, a mit akarsz, csak akarni tudj!» Világnézete szerint az emberiség czélja és feladata létrehozni az emberfölötti embert («Hervorbringung des Übermenschen»), a melynek teljes rajzát «Zarathustra» című művében adta s a melyet a Borgia Cézárokban s a Napoleonokban talált megvalósítva. E csudálatos ideál elnevezését különben Goethe Faustjából vette. Miután az ember úgy is lett, legyen, haladjon és emelkedjék feljebb, mint most van. Szerinte bővíteni, szaporítani, gyarapítani kell az emberi organismus összes élettevékenységeit. Nem kell tehát elhallgattatni az indulatokat, megfékezni a szenvedélyeket, mivel az emberi testben s annak ideálokat alkotó életösztöneiben sokkal több értelem és ész van, mint a mai modern ember legjobb bölcsességében.

Az új ideál mellett «új erkölcsi táblára» is van szükség. Az erkölcstan régi zsidó és keresztyén táblái össze vannak törve. Az eddigi emberiségnek legnagyobb hibáját abban látja, hogy az egyéniség ápolása és culturája helyett csupa személytelen czélokat követett. Csak az a helyes életmód, a mely az emberi organismus tehetségeinek s az egyéni életérdekeknek a leggazdagabb tevékenységet megszerzi. Jó csak az lehet, a mi parancsoló, hódító, kitartó, szánalom és irgalom nélküli. A czélokat teremtő hatalmas egyéniség könyörtelen azok kivitelében. «A háború s a bátorság» — mondja «Zarathustra» című művében — több nagy dolgot művelt, mint a felebaráti szeretet . . . Az erősebbnek győzelme a gyengébb felett teszi az emberi és természeti fejlődés igaz lényegét. Az előretörésben tehát ez új «úri» morál szerint a gyöngét, a haldozót, az alázа-

Digitized by Google

tost, a lemondót stb. nem kell kimélni. Mert «Leidensehn thut wohl, Leidenmachen noch wohler» — mondja ez új morálprédikátor. Ami nem alkalmas az emberfölötti ideál létrehozására, az pusztuljon el irgalom nélkül. Azt lehetne haladásnak nevezni, ha az egész emberiség mint egy tömeg feláldozható volna egy új erősebb emberi faj kifejlődésére. Legyenek kemények és könyörtelenek. A keresztyénség és a humanismus «régi moráljai», mint «szolgaiak» elvetendők, a melyekkel szemben «az új morál úri morál», a melynek hirdetett jó tulajdonságai «a született hatalmasok tulajdonságai». Az ilyen erős egyéniség maga határozza meg gondolkodása és cselekvése irányát, tekintet nélkül «az ész örök törvényeire», «a megdönthetetlen kötelességfogalomra», vagy «az Isten akaratára». Az igazi philosophusok mind «parancsolók és törvényhozók», mivel «ismeretük alkotás», «alkotásuk törvényhozás» s «az igazsághoz való akaratuk hatalomhoz való akarat».

Nem folytatjuk tovább a modern állami és társadalmi életrendet felforgató e szemelvényeket, a melyekből kitünik, hogy Nietzschét kizárólag az ember, annak culturája, morálja és története érdekli. «Az emberek természetes distantiája és differentiája nélkül nincs haladás s nincs fejlődés az emberfötöttinek ideálja felé». Ideálja a genie cultusa. a nagyzással határos genialitás aristocratiája, tehát a legféktelenebb individualismus végiete. «Übermensch»-e teljes ellentéte a közönséges halandónak s maga a philosophus is nagyzási hóbortjaiban az egész világgal szembe állította magát. Korholja a keresztyénséget és szidja a protestantismust. Jól mondották az ő kritikusai, hogy az az alap, a melyre Nietzsche épített: Darwin elmélete, a mihez aztán még Schopenhauernek «az élethez való akarata» lépett, mely nála ethikai és metaphysikai értelemben «hatalomhoz való akarattá» lett. S jól mondja Ritschl, hogy Nietzschenél hiányzik az evangeliom valláserkölcsi életerejének s az abban letett igazságok felséges tisztaságának igazi méltatása, mely önzetlenebb emberszeretetre tanította volna őtet. Új bölcsességének «erkölcsi táblái» valóságos anarchista-táblák, a melyek azt mutatják, hogy Nietzsche épen mai ideges korszakunknak egyik tudós specialitása! *Se. M.*

Mücke: **Anti-Janssen.** I Bd. Vorhalle. Papst Leo XIII und Ignatz von Döllinger, der grösste katholische Theologe aller Jahrhunderte und siegerische Vorkämpfe apostolischer Kircheneinigung gegen das Papstthum. Ein neuer Janus oder Zeitspiegel des wahren und falschen Katholicismus. Berlin, 1894—96. (Runge), 240 l. Ára?

Janssen történetírói munkásságát a «Prot. Szemle» I-sö évfolyamában behatóbban méltattuk; «Geschichte des deutschen Volkes» című hirhedt művének a német nép műveltségi állápotát a középkor végétől a 30 évesháború kezdetéig tárgyaló 8-ik kötetét újabban Rácz L. ismertette. Ez ultramontán író egyoldalú, részrehajló, sőt határozottan tendentiósus tör-

Digitized by Google

ténetírásának eleje és veleje az, hgy a fényes középkor dicső műveit a gonosz protestantismus s az úgynevezett reformátorok felforgatták.

Mücke i. műve kötetről kötetre s fejezetről fejezetre követi az ultramontán történetíró művét, hogy azzal «a mai históriai tudomány fegyvereivel» végezhessen. Csakhogy a tehetséges és pápás történetgyártóval Mücke professor nem tud díadalmasan megharcolni. Nem már formailag sem. Janssen rövid, érthető mondatokban nyugodtan és szépen ír, míg az Anti-Janssen stylja nyugtalan, keresett és szenvedélyes. És tartalmilag talán még kevésbbé sikerült az Anti-Janssen. Vagy mit mondjunk arról a hét «Sendschreiben»-ről, a melyet XIII. Leó pápához intéz. Csak nem hiszi Mücke, hogy Leó pápa e leveleket elolvassa vagy talán meg is czáfolja! Különben az Anti-Janssen I-ső kötetének «előcsarnoka» a romanismus alapjainak ledöntésére törekszik, hogy így Janssen klerikális történetcsinálásának lábai alól elvegye a talajt. Janssennek a reformatio keletkezéséről és történeti kifejlődéséről adott rajzát a romanismus keletkezése és kifejlődése történeti ismertetésével akarja megdönteni. Ha ez sikerül, úgy Janssen pápás történetírásának nincsen alapja s örök időre meg van czáfolva. De ez szerzőnek épen nem sikerült, s csakugyan hamis zászlóval s épen nem világos csatatervvel indult az ultramontanismus tábora ellen. Mindenütt Döllingert rántja elő, s róla az izléstelenségig menő «gradus superlativus»-ban beszél.

De a műnek jó oldalát is kell érintenünk, s ez a trieri rokk 1890. kiállításának történetileg hiteles és igaz rajza. Ha e rokkot 1890-ben utóljára állították ki, akkor az határozottan szerzőnek lesz az érdeme. A különféle commissiók machinátióit s a Korum-Reichhardt-féle pört ugyancsak realistikus színekkel leplezte le a szerző, ki e kiállítás minden apróbb részleteiben is igen jártas és tájékozott. De itt is azt kérdezzük: mi köze a kiállításnak az Anti-Janssenhez? Előcsarnokában Janssen történetírását és nem a trieri kiállítást kellett volna tárgyalnia.

A mű tehát rendszertelen. Nincs határozott terve és beosztása. Tárczába valók az ilyen mozaikgyűjtemények. Ezekkel nem igen fogja megvilágítani, vagy plane megdönteni Janssen pápás történetírását.

Ss. M.

Digitized by Google

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába 1897. márczius 1-jétől 31-éig befolyt összegek kimutatása:

1. Alapítványi tőkefizetés: Sepsi ev. ref. egyház 10 frt.

2. Pártfogó tagok kötvényei után 5% kamatok 1897-re: bu pesti ev. ref. egyház, Tisza Kálmán Budapesten. **1898—1896-ra**: Radó Kál Budapesten.

3. Alapító tagok kötvényei után 5% kamatok: 1897- Érmelléki ev. ref. Egyházmegye, özv. Czékus Istvánné Rozsnyó, Arany Lá Budapest, báró Kaas Ivor Budapest, Tatai ev. ref. Egyház, Czeglédi ág. h. ev. E ház (10 frt), Sepsi ev ref. Egyház (3 frt).

4. Rendes tagsági díjak évi 6 frtjával befolytak 1897- Deák Lajos kir. tanfelügyelő M.-Vásárhely, Jóba József ev. ref. lelk. M.-A Szőllősy Antal ev. ref. lelk. Szt.-Erzsébet, Andrássy Kálmán ev. ref. lelk. B Bachát Dániel ág. ev. főesperes Budapest, Beliczay Béla Budapest, budapesti h. ev. egyházmegye. Gonda Béla Budapest, Kovácsy Sándor Budapest, Papp Ká ev. ref. lelk. Budapest, Gyulay Pál Budapest, Kovács Gábor ev. ref. lelk. Macso **1895—1896-ra**: Vas Tamás ev. ref. lelk. M.-Vásárhely, Panyola ev. ref. Egy **1896-ra**: Koncz József tanár M.-Vásárhely, Szatn ev. ref. Egyház.

5. Pártoló tagsági díjak évi 8 frtjáv tak 1897-re: S Aladár ev. ref. lelk. Dad, Sáros-Zempléni ág. h. e negye, dr. Rátz Sopron, özv. Kandó Sándorné Ivánosa. Dózsa Józse lelkész Tata, Ba Antal ev. ref. lelk. Körtvélyes. **1896-ra**: Nagy ref. lelk. Szon Nagy Sándor ev. ref lelk. Mohi. **1894—1895-re** bert tanár Igló (5 **1894-re**: Karika László Csep.

6. Adomány: Tornai ev. ref. egyházmegye gyűjtése 3 frt 18 kr.

Összesen befolyt 341 frt 18 kr.

Budapest, 1897. április 1.

Bendl Henrik,
társ. pénztáros.

TUDOMÁSUL.

1. A **Magyar Protestáns Irodalmi Társaság** f. évi ren **közgyülését,** mint első vándorgyülését, **május hó 19-én PÁPA** városában ta A közgyülés programmját a nem sokára szétküldendő meghívó fogja részlet közölni. A közgyülésre utazó társulati tagok részére elnökségünk kérésé kereskedelmi ministerium mérsékelt vasúti jegyeket, nevezetesen az alacsony kocsiosztály kedvezményét volt szives engedélyezni. A kedvezményes jegyek juttás módjáról szintén a meghívó nyujt tájékozást.

Budapest, 1897. április 11-én.

Szőts Farkas
társ. titkár.

---

2. A **Magyar Protestáns Irodalmi Társaság** szellemi ü érdekló küldemények, továbbá a reklamációk, lakásváltozások, valamint a sági jelentkezések **Szőts Farkas** titkárhoz (IX., Pipa-u. 23.), a tagsági díja minden másféle pénzek **Bendl Henrik** pénztárnokhoz (IV., Deák-tér 4) külden

Digitized by Google

Felhívás előfizetésre.

M. Protestáns Irodalmi Társaságunk immár 8-ik éve működik az evangéliomi keresztyén irodalom felvirágoztatásán, mit részint tudományos havi folyóirata («Protestáns Szemle», eddig 8 évf.) és tudományos könyvkiadványai (eddig 8 kötet), részint népies vallásos füzetkék («Koszorú», eddig 30 füzet) közrebocsátása által igyekszik a neki adatott erő mértéke szerint elérni. Mindezeket a kiadványokat évi tagdíj fejében szoktuk a tagoknak megküldeni.

Most azonban többoldalú irodalmi szükségeink s a változott idők növekvő igényei arra az elhatározásra bírták Társaságunk igazgató-választmányát, hogy eddigi kiadványai mellé egy újabb sorozatot csatoljon, melyben «**Hási Kincstár**» közös czím alatt oly hiterősítő és hitvédő keresztyén könyveket bocsásson ki, melyek a művelt közönség igényeit is kielégítsék. E könyvsorozat, melyben évenként legalább egy-egy munka jelennék meg, főként azt tartja szem előtt, hogy az evangéliomi keresztyén hitéletet szilárdítsa, a keresztyén erkölcsiséget nemesítse s a nagyszámú hitsorvasztó és erkölcslazító századvégi irodalmi termékek romboló hatását a krisztusi keresztyénség nemes erőivel ellensúlyozza.

E nagyjövőjű könyvsorozat első kötetéül **Szász Károly** dunamelléki püspök úrnak Miller után angolból átdolgozott kitűnő művét voltunk szerencsések megnyerni, mely

CSENDES ÓRÁK.

(Silent Times)

czím alatt Tompa M. «Olajág»-ához hasonló gyönyörű vallásos elmélkedéseket és keresztyén tanításokat tartalmaz, erőteljes evangéliomi szellemben és színdús költői nyelvezetben. Tartalma mindenekelőtt Krisztussal való társalkodásunk és egyesülésünk, családi bensőségünk és viszonyaink, keresztyéni szeretetből folyó jótékonyság s kölcsönös támogatás és segély, a magunk irányában való önbirálat s a nemes elhatározások — egy szóval hitbeli gyarapodásunk s erkölcsi életünk magasabb feladatai körül forog.

A «**Hási Kincstár**» I-sö kötetéül szánt «**Csendes Órák**» nem társasági tagdíj fejében, hanem **külön előfizetés mellett** jelenik meg, minthogy Társaságunk anyagi ereje újabb kiadvány-sorozatot nem bírna meg. De bizszük, hogy vállalatunkat mind a Társaság tagjai, mind általában a művelt keresztyén hitsorsosok buzgón felkarolják, mert meg vagyunk győződve róla, hogy az ily hiterősítő keresztyén iratok hézagot pótolnak irodalmunkban s régen érzett szükséget elégítenek ki. Sajnosan tapasztaljuk, hogy egy pár szép imakönyvön kívül ünnepi, név- és születésnapi s konfirmácziói ajándékul vagy emlékül alig tudunk mit ajánlani műveltjeink lelki épülésére. Különösen a művelt keresztyén nők támogatását kérjük e vállalatunkhoz, melybe a külföldi és hazai keresztyén írók vallásos remekeit szeretnénk a családok igazi lelki és házi kincstárául idővel összegyűjtögetni.

A «**Csendes Órák**», ha kellő számú előfizető jelentkezik, 1897. szeptemberében fog megjelenni, mintegy 12—13 ívnyi terjedelemben, kétféle csinos kiállításban és kötésben. **Egyszerűbb papiroson nyomott csinos kötésű** példány ára 1 frt; **finom velinpapiron nyomva és díszes kötésben** 2 frt. Az előfizetési pénzek az 1897. évi április végéig postautalványon **Hornyánszky Viktor** úrhoz, Társaságunk főbizományosához, Budapestre (Akadémia bérháza) küldendők.

A M. P. Irodalmi Társaság választmányának 1896. november 17-iki üléséből.

Budapest, 1896. deczember havában.

Gyurátz Ferencz,	**Hegedüs Sándor,**	**Szőts Farkas,**
ev. püspök, elnök.	orsz. képviselő, másodelnök.	theol. tanár, titkár.

Digitized by Google